

SOVJETSKO - KINESKI SUKOB

JOHN GITTINGS

*Survey of the Sino-Soviet Dispute;
A Commentary & Extracts from the
Recent Polemics (1963-1967)*

Oxford University Press, London 1968.
str. 409

Sovjetsko-kineski sukob pružio je obilje novih materijala ne samo o uzajamnim odnosima između dvije najveće socijalističke države već isto tako i o odnosima između socijalističkih zemalja u cjelini. Kako su jačale forme manifestiranja sukoba na jednoj i na drugoj strani sve više se nastojalo okupiti snage: isticanjem saveznika i pozivanjem na njihova mišljenja ojačati svoje vlastite pozicije.

Tako je kao rezultat dinamičnih odnosa pored već jasno razvijene grane političkih nauka - sovjatologija - jedina daljnja disciplina - sinologija - dobivala sve više materijala za proučavanje, a istovremeno i sve veće zadatke.

Knjiga britanskog istraživača Kine Johna Gittingsa, sada već u obimnoj literaturi posvećenoj sovjetsko-kineskom sukobu zauzima, svakako, istaknuto mjesto. Postavljajući čitav sukob u okvire najznačajnijih tokova međunarodnih odnosa, autor je želio u prvom redu da pruži osnovnu i studiozno razrađenu izvornu građu, koja daje solidne osnove za daljnje znanstveno istraživanje. U svom uvodnom dijelu, u kome na neki način izlaže osnovne karakteristike spora i skup svojih vlastitih zapažanja o tom značajnom konfliktu, Gittings ukazuje na početke tek primjetnih manifestiranja neslaganja u historijskoj

retrospektivi, nastojeći pri tome da se posebno zadrži na onim elementima koji su kasnije postali okosnica neslaganja.

Veoma dobro, informativno i korektno prikazani su najglavniji momenti razilaženja, gdje se na bazi isticanja sovjetskih i kineskih stavova, vrlo precizno iako sumarno naznačuje važnost pojedinih stavova za kasniju fazu uzajamnih partijskih i državnih odnosa.

Polazeći od činjenice da je oktobarska revolucija otvorila put daljnjem revolucionarnom kretanju, te prema tome i kineskoj revoluciji, autor i pored tog značajnog momenta i apsolutno primarnog izbijanja ruske revolucije, ukazuje na različita shvaćanja značaja kineske revolucije i njene uzročne povezanosti, razlike i specifičnosti u odnosu na rusku revoluciju. Svakako, karakteristično je tu i navođenje jednog specifičnog stanovništva, koje je tvrdilo da je ruska revolucija izvršena u jednoj eksploata-torskoj zemlji, dok je kineska revolucija izvršena djelovanjem porobljenih masa u kolonijalnoj, odnosno polukolonijalnoj zemlji.

Od takvih osnovnih različitih interpretacija autor dalje gradi svoj uvodni pristup u kome izlaže historijat veza između KP Kine i KP Sovjetskog Saveza, a naravno i implikacije partijskih odnosa na ukupnost njihovih međudržavnih veza.

Posebno je značajno da je u prilogu knjige dodan dio u kome se nalaze izvaci iz 23 najvažnija osnovna dokumenta iz sovjetsko-kineskih odnosa u razdoblju 1950-1962, čime se pruža mogućnost istraživačima da se upoznaju na jednom mjestu s nizom teže dostupnih tekstova. Od teksta sovjetsko-kineskog Ugovora o prijateljstvu, suradnji i uzajamnoj pomoći iz 1950, preko različitih deklaracija, značajnih uvodnih teoretskih članaka i izjava najviših funkcionara izlaže se pregled najvažnijih

terijala, koji već sami po sebi ne samo da izvrsno ilustriraju uvodni autorov komentar nego mogu da služe za samostalno donošenje zaključaka.

Međutim, glavni dio knjige posvećen je najnovijem razdoblju sovjetsko-kineskih odnosa (1963-1967) u kome su se sasvim jasno manifestirale nepomirljive tendencije. Autor je tu također izvršio vrlo preciznu i solidnu pripremu izabranih tekstova, počevši od njihovog prikupljanja s različitih mjesta, pa do odgovarajućeg tematiziranja; čime je znatno uspio povećati preglednost čitavog rada.

Prenoseći u izvucima sovjetske i kineske stavove o najznačajnijim pitanjima međunarodnih i međusobnih odnosa, kao i o općoj strategiji borbe za socijalizam, Gittings je preko najvažnijih faza ponovno uspio iznijeti osnovne karakteristike spora, koje je on tražio u prvim reagiranjima dvije strane, sve do 1967. godine, podvlačeći ono što je na jednoj i na drugoj strani permanentno različito i suprotno. Izlažući tako materijal u 30 različitih tematskih grupa, koje počinju sovjetskim gledištima o kineskoj revoluciji, i preko najvažnijih događaja sežu sve do sasvim suprotnih ocjena kineske kulturne revolucije, autor je uspio da postavljanjem izvornih tekstova zaokruži jednu značajnu etapu dinamičnih odnosa. Na bazi količinski ogromnog teksta i prethodnog minimalnog uvodnog osvrta ispred svakog poglavlja, autor daje dovoljno prostora za individualno i slobodno razmišljenje, navodeći i svoje vlastite stavove kao nepretenciozno objašnjavanje u cilju tačnijeg sistematiziranja.

Stoga je sasvim razumljivo da na kraju te knjige zbirke tekstova Gittings nije iznio nikakve opće zaključke, njegove perspektivne ocjene nisu također nametljive i to svakako u ovakvom radu predstavlja posebnu vrijednost. Izvanredan izbor tekstova, odgovarajuća tečnost njihovih prijevoda i veliko umijeće u prezentiranju tog zaista opsežnog materijala, čine od ove knjige izvanredno dobar i neophodan priručnik potreban svakom tko se zanima ne samo za sovjetsko-kineski sukob već i za međunarodne odnose u širem smislu.

Radovan Uukadinović

POLITIČKE PARTIJE U NORVEŠKOJ

HENRY VALEN¹

Institut for Social Research, Oslo, and

DANIEL KATZ²

University of Michigan, Ann Arbor:

»Political Parties in Norway«

Universitetsforlaget 1967, Oslo, Norway, str. 383

prvo izdanje 1964.

drugo izdanje 1967.

Henry Valen se godinama bavi istraživanjima koja su vezana uz problematiku partija, izbora i izbornog sistema, učešća i ponašanja glasača pri izborima u norveškom političkom sistemu. Autor je brojnih studija napisanih na te teme, koje su nastale ili samostalno ili u zajednici sa R. Rokkanom ili A. Campbellom. *Političke partije u Norveškoj* prvi su njegov opsežniji rad, napisan u suradnji s D. Katzom. O kvaliteti ove studije svjedoče i činjenice da je knjiga doživjela dva izdanja u kratkom roku: prvo 1964. a drugo 1967. godine i da je publicirana u nekoliko zemalja, osim Norveške, u Velikoj Britaniji i u Sjedinjenim Američkim Državama.

Političke partije u Norveškoj veoma su zanimljiva studija, nastala kao rezultat istraživanja o političkim partijama, koja su vršena na jugozapadu Norveške u 1957. godini za vrijeme parlamentarnih izbora, a dio su opsežnog istraživačkog programa o norveškim izborima.

Istraživački projekt izradio je Institut za društvena istraživanja u Oslu u suradnji sa Christian Michelson Institutom u Bergenu.

Cilj ove studije bio je - da ispita strukturu i funkcioniranje partija u norveškom političkom sistemu. Polazna

¹Henry Valen završio je postdiplomski studij iz političke znanosti 1954. god., a doktorat nauka 1966. na Univerzitetu u Oslu. Danas je »Research Director« i šef odjela Političkih studija u Institutu za društvena istraživanja u Oslu.

²Daniel Katz završio je socijalnu psihologiju na Syracuse Univerzitetu 1928. god. a od 1947. god. profesor Psihologije na Univerzitetu Michiganu.

tačka za Valena i Katza je proučavanje partijske aktivnosti i političko ponašanje glasača na lokalnom nivou. Dakle, naglasak je stavljen na dinamički aspekt partijskog funkcioniranja. Istraživanje je imalo trojaku svrhu: prvo, prije svega, Valen i Katz žele izmjeriti opseg utjecaja partijske aktivnosti na ponašanje i zapažanje glasača pri izborima, drugo, odrediti međusobne odnose tog vladanja i odlučujuće faktore koji određuju sklonosti glasača i stabilnost ovih sklonosti. Ovu zamisao autori su ostvarili analizirajući individualne intervjuje. Intervjuiranim osobama bila su postavljena pitanja o vlastitoj političkoj aktivnosti kao i o političkoj osnovi ovih triju determinanti: vlastitog zanimanja i o zanimanju roditelja. Na osnovu ovih triju determinanti: vlastitog zanimanja, društvene klase roditelja i političkih sklonosti roditelja moguće su bile usporedbe relativnog utjecaja ovih faktora na ponašanje glasača. I konačno, vršene su usporedbe ponašanja lidera i glasača različitih partija prema partijskom jedinstvu, partijskim ciljevima, partijskom identificiranju i motiviranju.

U političkom sistemu Norveške komuna je osnovna teritorijalna jedinica. Proces industrijalizacije u ovoj zemlji započeo je na prekretnici u XX stoljeće. Komune su također bile zahvaćene brzim društvenim i ekonomskim promjenama. Velik broj ljudi iz primarnog sektora ekonomije (poljoprivrede, šumarstva i rudarstva) postepeno prelazi u nove grane industrije. Sljedeću fazu u ekonomskom razvoju karakterizira proces birokratizacije i automatizacije. Industrijski razvoj doveo je do toga da ljudi iz seljačkih područja odlaze u gradove i industrijske centre. Tako posljednju Norvešku karakterizira geografska i društvena mobilnost. Promjene u društvenoj strukturi bitno su utjecale i na politički razvoj.

Autori, Valen i Katz ograničili su svoja istraživanja na lokalnu studiju koja treba da obuhvata dvije kontrastne komune u jednom izbornom okrugu i to: jednu izrazito seljačku koja se nalazi u procesu industrijalizacije, a drugu: veliki grad koja pokazuje tendencije prema birokratizaciji.

Stavenger, glavni je grad provincije Rogaland i četvrti po veličini grad u zemlji iza Osla, Bergena i Thronhejma, izabran je kao urbana komuna. Stavenger je imao oko 52.700 stanov-

nika u 1955. god. U tom gradu populacija je relativno stabilna, tako npr. stanovništvo je poraslo za 13% u vremenu od 1930-1955. god. To je stari industrijski grad, osnovan oko 1100. godine kao religijski centar na jugozapadu Norveške. Danas je važan politički, trgovački i industrijski centar u ovom dijelu zemlje. Pored industrije, trgovina i pomorska trgovina su dominantne ekonomske djelatnosti. U njemu je smještena provincijska uprava a sve političke partije i druge političke organizacije imaju u njemu svoja sjedišta. Područje oko Stavangera jedno je od razvijenijih poljoprivrednih distrikata u zemlji. Zadnjih 20 godina u njemu se snažno razvija industrija, tako da Stavanger ubrajamo u područja u kojima se vrši proces rapidnog prijelaza od poljoprivredne na industrijsku komunu.

Druge komune koje su odgovarale postavljenim kriterijima u Rogaland provinciji bile su Time i Høyland, koje zajedno s gradom Sandnes koji se nalazi u centru Høylanda čine koherentno ekološko područje. One su veoma čvrsto povezane jedna s drugom pa u ekonomskom i kulturnom pogledu čine jednu zasebnu političku zajednicu. Budući da su locirane južno od Stavanger područja zovu se južne komune.

Svoja istraživanja autori su podijelili u deset poglavlja: 1) Uvod, 2) Norveški politički sistem i razvoj političkih partija, 3) Norveški partijski sistem: donošenje odluka, oligarhijske tendencije i demokratsko funkcioniranje, 4) Značaj kampanje u 1957. godini i uloga lokalnih lidera u kampanji, 5) Utjecaj partijske aktivnosti, 6) Političke promjene i stabilnost u Stavanger području, 7) Partijsko identificiranje, 8) Partijsko jedinstvo, partijski ciljevi i unutarpartijsko slaganje, 9) Značaj partijskog vodstva, 10) Odnos partija i društvenih organizacija.

Da bi studija činila jednu sistematsku cjelinu, autori su dali prikaz norveškog političkog sistema kao i razvoj norveških političkih partija. U svojim analizama veoma su egzaktni, služeći se različitim sociološkim metodama.

S obzirom na predmet istraživanja i metodološki pristup ovim problemima, knjigu bismo mogli uvrstiti u politološko-sociološke studije.

Današnji norveški politički sistem bazira se na ustavu iz 1814. god. Dok je u ranijim fazama razvoja imao karakteristike

tipično poljoprivredno, danas ono nosi karakteristike modernog-industrijskog. Bitne promjene zbile su se i u političkom sistemu, pa autori ističu da je nestalo oligarhijskog karaktera 19. stoljeća, a razvila se moderna masovna demokracija.

Kroz političke partije koje su integralni dio političkog sistema izražavaju se društveni konflikti, bilo u borbi između različitih partija bilo unutar jedne partije. Političke partije istovremeno su najvažniji instrument preko kojeg se transformiraju zahtjevi klasa i društvenih grupa u praktičnu politiku.

Nakon toga što su nas informirali o ustavu, političkim institucijama, lokalnoj samoupravi i izbornom sistemu unutar političkog sistema, Valen i Katz prelaze na izlaganje o razvitku političkih partija u Norveškoj. Prva politička grupiranja pojavila su se u parlamentu tzv. »Storting« poslije 1814. god. Međutim, od 1884-1918. politički sistem Norveške karakterizira dvopartijski sistem. Liberalna partija (Venstre) i konzervativna (Høyre) bile su dominantne u političkom sistemu. Promjene u društvenoj strukturi reflektirale su se i snažno su utjecale na razvitak političkih partija. Tako je oko 1887. god. došlo do osnivanja laburističke partije. Ona je bila socijalistička po svom karakteru, željela je nacionalizirati sredstva za proizvodnju a borila se za poboljšanje ekonomskog i društvenog položaja radnika kao i za pravo glasa žena i muškaraca. Izbori u 1918. godini označili su i kraj dvopartijskog sistema.

Svakako se najvažnija institucionalna promjena desila 1920. godine uvođenjem proporcionalnog izbornog sistema koji je pružao mogućnosti stvaranju novih partija i razvoju višepartijskog sistema. Međutim, ako danas analiziramo snage norveškog društva, uočiti ćemo jasnu tendenciju da se današnji višepartijski sistem zamijeni sa dvopartijskim.

Kao što su veoma objektivni u iznošenju činjenica i smioni u stvaranju zaključaka, autori iznose veoma uvjerljive argumente kojima nastoje objasniti smanjenje klasnih razlika u norveškom društvu. U modernoj industrijsko-demokratskoj državi sve više se gube ideološke razlike partijskih programa a partije se razlikuju međusobno još jedino u pristupu rješavanja praktičnih problema.

Na početku svakog poglavlja autori daju odgovarajuće teoretske analize koje će zatim potkrijepiti rezultatima svog empirijskog istraživanja. Gotovo da nema problema u političkim partijama kojeg se nisu dotakli, a zatim ga istražili i statistički prezentirali. Upravo u tome i leži vrijednost ove knjige za koju se s pravom tvrdi da je jedna od najboljih studija o političkim partijama u Norveškoj nastala u periodu poslije drugog svjetskog rata.

Treće poglavlje: Norveški partijski sistem, obuhvaća dva veća aspekta političkih partija: prvo, funkcije partija kao dijela političkog sistema tj. funkciju kompromisa ili inteligencije; i drugo, prirodu partijske strukture s obzirom na podsisteme kao i odnos partijskih organizacija prema izbornom sistemu.

Ispitivanje pokazuje da postoji veliki stupanj integracije između partijske organizacije i parlamentarne frakcije.

Poslije vrlo detaljnog prikaza o partijskoj strukturi, načinu informiranja u organizaciji, procesu nominacije, članstvu u partiji, partijskoj strukturi u Stavanger području, ulozi partija u lokalnoj politici, autori prelaze na jedno od najvažnijih pitanja, a to je proces stvarnog donošenja odluka. Valen i Katz se pitaju, što je i razumljivo, nije li donošenje odluka o najvažnijim stvarima monopol lidera, koji drže vrhunske pozicije u vladinoj partiji i partijskim organizacijama? Kada bismo vršili usporedbu sa željeznim zakonom oligarhije, poznatom doktrinom R. Michelsa, tada bismo na to pitanje morali odgovoriti potvrdno, zaključuju autori. Michels je tvrdio da centralna birokracija ima velike mogućnosti za razvitak i učvršćenje pozicije vlasti. Ona se sastoji od profesionala koji posjeduju: prvo, znanje o političkim problemima, a drugo, iskustvo u manipuliranju s partijskim aparatom. Autori zaključuju da lideri u norveškim partijama imaju veliki utjecaj na donošenje svih većih i važnijih odluka u partijskoj organizaciji, ali cjelokupna slika ne potvrđuje željezni zakon oligarhije. Želje partijskog članstva, diskusije koje se vode na svim nivoima unutar partije, procedura decentralizirane nominacije, demokratski izborni sistem proizlaze iz kompleksne interakcije između lidera i svake demokratske organizacije. Partijski lideri svoju poziciju potvrđuju izbornom procedurom na svim nivoima. Partijski

sekretarijat se sastoji od permanentno zaposlenih službenika koje imenuje Nacionalni izvršni odbor, ali to je više izvršni ogranak negoli tijelo koje donosi odluke. Proces nominacije kandidata za Storting je decentraliziran. Nacionalni lideri moraju djelovati unutar politike i platforme prihvaćene od partijskog kongresa. Diskusije o nekom problemu vode se na svim nivoima u partijskoj strukturi. Provincijske organizacije, pored toga što izabiru predstavnike za partijski kongres, nominiraju kandidate i za Storting. Na osnovu izloženih činjenica autori zaključuju da: *»politički proces unutar partijske strukture ima više svojstva gume, negoli željeza«*. (str. 98).

Posebno poglavlje posvećeno je značajkama kampanje u 1957. godini i ulozi lokalnih lidera u toj kampanji. Autori ističu važnost radio-debate u izbornoj kompanji. Radio-korporacije davale su jednaka prava svim partijama za učestvovanje u radio-debatama prilikom izbora. Laburistička i komunistička partija usredotočile su svoje debate na probleme obrane i vanjsku politiku, zahtijevajući da Norveška napusti NATO savez i postane neutralna nacija. Konzervativna partija, vodeća nesocijalistička partija, zastupala je ideju o smanjivanju državne kontrole u ekonomiji, naglašavajući da suviše velika državna kontrola šteti ekonomskom razvitku. Do određenog stupnja njoj su se pridružile i druge partije: liberali, agrarna i kršćansko-narodna partija.

Uloga partijskih lidera veoma je značajna u kampanji. Autori uočuju da lideri dolaze na dva načina u vezu s glasačima: ili ličnim kontaktima ili upotrebom masovnog medija. Ispitivanje pokazuje i da je najvažniji zadatak lidera u kampanji distribucija izbornog materijala; 31% lidera spomenulo je ovaj oblik rada u kampanji kao najvažniji, snubljenjem glasova je manje važno, 16% naglasilo je to kao svoj zadatak. Planiranje javnih sastanaka bilo je drugi najčešće spominjani zadatak lidera, bez obzira na partiju. Kad su upitali lidere što čine da bi došli u bliži kontakt s glasačima, 32% lidera agrarne partije i 27% lidera liberalne partije odgovorilo je da nisu učinili ništa da bi došli u kontakt sa svojim glasačima. Otvoreni sastanci članova spominjani su kao najčešća metoda za te kontakte. Autori izvode zaključak da je utjecaj ličnih kontakata na glasače slab

Drugi oblik stvaranja kontakata između lidera i glasača je upotreba masovnog medija: otvoreni diskusijoni sastanci, radio-debate i novine.

U petom poglavlju data je analiza utjecaja partijske aktivnosti na političke stavove i znanje glasača o kandidatima. Pokazalo se da velik broj ljudi u Rogalandu nije znao da li njihova partija ima ljude koji su aktivni u kampanji ili ne prije izbora. U Stavangeru samo 11% glasača je znalo da je laburistička partija imala partijske radnike koji su aktivno radili za partiju za vrijeme kampanje. Začudujuće je: da je mnogo više upitanih poznavalo lično ljude koji su aktivno radili za vrijeme kampanje, a kad su bili upitani da li njihova partija ima aktivne ljude u kampanji, nisu znali odgovoriti na to pitanje. Politička kampanja u Norveškoj sastoji se od radio-debata, otvorenih sastanaka, distribucije literature, prije svega distribucije novina. Postotak onih koji slušaju radio-debate varira od 50% u Timeu do 40% u Stavangeru. Gotovo polovina slušača nije se moglo sjetiti ni jedne teme koja je bila predmet diskusije u radio-debatama. U Stavangeru se samo 14% od ukupno intervjuiranih moglo sjetiti jedne teme iz radio-debata, a 5% sjećalo se dvije ili tri diskusije na radiju. U drugim komunama: Sandnesu, Høylandu i Timeu taj postotak je bio nešto veći. Unatoč nastojanjima partija da prezentiraju kandidate za Storting, gotovo polovina intervjuiranih nije se mogla sjetiti imena ni jednog kandidata predložnog za parlament od pojedine partije.

Interesantno je šesto poglavlje u kojem autori istražuju političke promjene i stabilnost u Stavanger području. Važno je spomenuti da tendencije koje se javljaju u Stavangeru ni u kom pogledu nisu tipične za čitavu naciju. Političko opredjeljenje Norvežana donekle nosi karakteristike regionalnih razlika. Poznato je da je sjeverni i srednje sjeverni dio sličan istočnom dijelu dok jugozapad pokazuje različite odnose. U provincijama koje su locirane jugozapadno kršćansko-narodna i liberalna partija su relativno jake, dok su komunisti i laburisti relativno slabi. Konzervativna i agrarna partija pokazuju istu jakost na jugozapadu i u srednje sjevernim provincijama. Ispitivanje je pokazalo da su regionalne razlike daleko više značajne u političkim stavovima

negoli u urbanim područjima. Poslije veoma detaljnog istraživanja, svoje su rezultate svrstali u nekoliko grupa. Pokazali su kakve su razlike nastale kad se glasači razlikuju prema: spolu, dobi, društveno-ekonomskom statusu, vlastitom zanimanju, zanimanju roditelja; ispitivali su ponašanje glasača s obzirom na njihova novčana primanja, obrazovanje, klasno identificiranje i vjersko uvjerenje, kao i političke promjene i stabilnost unutar generacija. Na temelju analize ovih činjenica došli su do zaključka da su tri osnovne dimenzije značajne za raznolikost u političkom vladanju glasača u Norveškoj: a) društveno-ekonomske razlike, b) ruralno-urbani faktori, c) moralne i religijske vrednote (str. 186).

U sedmom poglavlju Valen i Katz govore o partijskom identificiranju. Naime, oni žele da ispitaju utjecaj partijskog identificiranja. Naime, oni žele da ispita utjecaj partijskog identificiranja na uključivanje pojedinaca u politički proces, tj. do koje širine utječe partijsko identificiranje na političku aktivnost pojedinca. Rezultati ispitivanja su pokazali da je partijsko identificiranje u potpuno jasnoj vezi s uključivanjem u politički proces.

Partijsko jedinstvo, partijski ciljevi i unutarpartijsko slaganje predmet je rasprave u osmom poglavlju. Autori žele dati empirijski odgovor na dva pitanja: 1) u kojoj mjeri postoji suglasnost prema ideološkim i organizacionim problemima unutar partije, 2) do koje širine partijski programi razlikuju političke partije međusobno. Istovremeno, oni su prezentirali relevantne činjenice kojima žele objasniti stavove lidera i glasača prema partijskom jedinstvu, društvenoj bazi partija, partijskim ciljevima i principima, kao i o specifičnim problemima unutar partije i između partija.

U devetom poglavlju obrađene su značajke partijskog vodstva. Naime, autori su istražili tri aspekta koja se odnose na problem vodstva: oblike političke društvene pozadine iz koje su se formirali lideri, njihova organizaciona iskustva i faktore koji su motivirali lidere da su se opredijelili za jednu od političkih partija. U zadnjem poglavlju autori su istražili odnos partija i društvenih organizacija.

I na kraju valja reći da su autori. Valen i Katz vrlo uspješno prezentirali

do kojih su došli, ne samo o političkim partijama nego i o strukturi norveškog društva, a time nam pružili realnu sliku o stanju političkih partija u političkom sistemu Norveške. Iako je težište stavljeno prvenstveno na lokalna istraživanja, vrijednost ove studije time ni malo nije umanjena, baš naprotiv, neophodno je poći od lokalnog nivoa ako se želi bolje razumjeti ova kompleksna problematika, kao što je problematika političke partije.

Stefica Deren

VANJSKA POLITIKA ŠVEDSKE

NILS ANDREN

*Power-Balance and Non-Alignment,
Almqvist & Wiksell,*

Stockholm 1957, str. 208

U promatranju nordijskog područja, koje se odlikuje nizom specifičnih političkih rješenja, posebnu pažnju privlači neutralnost koju su u različitim vremenskim razdobljima pokušavale pridržavati zemlje tog regiona. Međutim, II svjetski rat unio je i na tom polju izvjesne izmjene tako da je umjesto jedinstvenog neutralnog područja, evropski Sjever bio prisiljen krenuti različitim pravcima svog poslijeratnog međunarodnog povezivanja. Za razliku od Danske, Norveške i Islanda, koji su povezivanjem s NATO-om u velikoj mjeri uskladili svoju zajedničku politiku i Finske koja je povezana specifičnim ugovorom o prijateljstvu, suradnji i uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom, Švedska je uspjela da svoj poslijeratni pravac političkog razvoja zadrži dosljedno izvan blokovskih veza, pridržavajući se i dalje vrlo striktno načela neutralnosti.

Upravo taj dugotrajan pravac napora za održavanjem nacionalnog prosperiteta na bazi realizacije vanjske politike koja neće napuštati osnovnu koncepciju neutralnosti, dokumentirano je osvijetlio profesor Nils Andren s očitom namjerom da posebno ukaže na složenost međunarodnih

odnosa i dosljednost švedske vanjske politike. U vrijeme polarizacije snaga na vojnom, ekonomskom i političkom planu, naravno, da je bilo znatno teže održati politiku neutralnosti i da je niz kriza u odnosima između Istoka i Zapada često zahtijevao specifičnu procjenu i ispravno postavljanje švedske vanjske politike.

Analizirajući švedske stavove u pojedinim etapama poslijeratnih međunarodnih odnosa, Andren je želio jasno istaknuti kako je linija neutralnosti bila uvijek poštivana i kako je Švedska ostala i u tom dinamičnom periodu razvijanja blokovskih struktura vjerna svojoj tradicionalnoj politici.

Promatrajući međunarodne odnose u cjelini, autor ipak pri tome nije zaboravio da istakne važnost najbližeg područja švedske vanjske politike – nordijskog regiona – koji je uvijek zauzimao posebno važno mjesto u koncipiranju vanjske politike Švedske. Inicijative za stvaranje skandinavske obrambene unije 1948. godine potekle su iz Švedske i kroz čitavo razdoblje poslijeratnog razvoja Švedska se u kreiranju intenzivnijih nordijskih odnosa pojavljuje kao osnovni nosilac i često puta glavni inicijator jačanja veza. Osim zahtjeva isključivo solidarnog karaktera koji polaze od činjenice da nordijsko područje ima niz sličnosti, švedska se politika aktivno i trajno zalaze za sva rješenja koja bi mogla ojačati politiku i ekonomsku suradnju nordijskih država i istaknuti elemente homogenosti čitavog područja. To djelovanje prikazano je u knjizi profesora Andrena kao plod smišljenih realnih koncepcija, koje sve više vide perspektive nordijske suradnje upravo u jačanju konkretnih veza, naročito na ekonomskom polju, koje može osigurati niz pogodnosti svim nordijskim zemljama.

Na drugoj strani, iako se Švedska uključila u Marshallov plan i kasnije Evropski savjet, u želji da očuva svoju neutralnost i ne izmijeni svoje pozicije ne priključujući se postojećim blokovima, Švedska je uspjela i pored jasne i tradicionalno snažne povezanosti sa Zapadom ostati izvan ekonomskih i vojnih aranžmana koji bi mogli izazvati reagiranja suprotne strane. Međutim, pri stvaranju isključivo vojno-političke organizacije kao što je NATO taj zahtjev mogao se svakako lakše očuvati nego pri stvaranju EEZ. Iako prof. An-

ekonomski interes nije u povezivanju s evropskom šestoricom, a da bi to moglo imati, naravno, i izvjesne političke reperkusije, čini nam se da je to objašnjenje danas donekle nezadovoljavajuće. Švedska je u okviru EFTA uspjela pronaći pogodne trgovinske mogućnosti, ali je sasvim jasno da su one već sada tijesne za daljnju ekspanziju švedske industrije. Istovremeno, unutar same Švedske vode se diskusije o formama eventualnog povezivanja s EEZ, tako da nam se ta konstatacija o ekonomskoj nezainteresiranosti čini netačnom. Po svoj prilici, u jednoj duljoj vremenskoj perspektivi, Švedska treba da pronađe rješenja koja bi najviše odgovarala isticanju političke neutralnosti i realizaciji optimalne ekonomske suradnje, što može predstavljati složen zadatak. Iako sadašnji trend ide drukčijim putem – pokušajima jačanja internordijskih veza – jasno je da će se prije ili kasnije Švedska nužno suočiti s takvom konkretnom solucijom.

Nepriključivanje zapadnom vojnom sistemu ili ekonomskoj grupaciji nije – kako to ispravno podvlači autor – izazvalo ideološku neutralnost. Tu se ponovno sasvim jasno pokazalo da država koja pretendira na održanje svojih neutralnih pozicija prema vani, ima u isto vrijeme sve mogućnosti da unutar svojih nacionalnih granica razvije punu ideološku solidarnost s blokom kojem formalno ne pripada. Naravno da takvo stanje omogućava da se i vanjskopolitička djelatnost ispuni novim sadržajem, te da u pojedinim slučajevima i pored neutralnosti, kao opće proklamiranog načela, može doći do većeg i izrazitog solidariziranja baziranog na zajedničkim ideološkim osnovama.

Stvarajući snažnu nacionalnu armiju i posvećujući posebnu pažnju razvijanju najmodernijeg naoružanja, Švedska je kao bogata zemlja postavila čvrste osnove da u slučaju potrebe može oružjem braniti svoju neutralnost. Istovremeno, formiranje snažnog programa naoružanja pogoduje i daljnjoj industrijskoj ekspanziji, što omogućava jačanje pozicija privatnog kapitala, a u vezi s tim posredno doprinosi i daljnjim ulaganjima u institute švedske države blagostanja. Tu komponentu, odnosno povezanost programa jačanja nacionalne vojne industrije s unutrašnjepolitičkim razvojem, autor je trebao da više osvijetli, jer je činjenica – da je posljed-

armije došlo do značajnih političkih diskusija i polarizacije unutar švedskog političkog života. U cjelini gledano može se primijetiti da je autor skoro u potpunosti izbjegao prikaz švedske unutrašnje politike, odnosno implikacija takve politike na vanjskopoličku aktivnost. Vanjska politika je, razumljivo, produžetak unutrašnje politike, ona nije izvan općih tokova društveno-političkog kretanja, te se različita pomjeranja na internom planu nužno moraju ogledati i u vanjskopoličkim potezima. Tačno je, međutim, da je švedska vanjska politika u najvećoj mjeri plod zajedničkih rješenja bez obzira na ideološke programe pojedinih partija, ali su ipak, posebno danas, vidljivi pojedine komponente koje razlikuju pristup vanjskoj politici u socijaldemokratskih političara ili pak u predstavnika buržoaskih partija. Ta diferencijacija stavova oko vanjske politike vezana je uz radikalniji nastup švedske socijaldemokracije i premda se ne mogu očekivati potezi revolucionarnog karaktera, tu tendenciju treba imati u vidu.

Profesor Andre je više prostora posvetio promatranju švedske vanjske politike kao medijatora, gdje upravo neutralnost stvara pogodne uvjete za djelovanje putem UN i niza drugih međunarodnih tijela. Danas se po mišljenju autora osnovni zadaci švedske vanjske politike ne sastoje više u balansiranju između blokova, koliko u uključivanju u aktivne napore u pravcu rješavanja međunarodnih sporova i razvijanju forme međunarodne suradnje. Aktivirajući se sve više u takvim formama djelovanja, švedska vanjska politika postaje istovremeno i pored svoje striktno održane neutralnosti aktivni činilac pozitivnih tokova međunarodnog života, što u skladu s novim kretanjima unutar švedske socijaldemokracije može voditi jačanju švedskih inicijativa.

Bazirajući svoj prilaz vanjskoj politici na izabranim tekstovima, relevantnim za shvaćanje vanjske politike Švedske, autor je u potpunosti uspio spojiti svoju interpretaciju s izvornim materijalom, što predstavlja veliku vrijednost. Knjiga plodnog pisca - prof. Andrena - koji je dosada izdao nekoliko knjiga na švedskom, danskom i engleskom jeziku o političkim sistemima nordijskih zemalja, političkom sistemu Švedske i

tičko područje šire osvjetli i da se bolje upoznaju političke institucije karakteristične za evropski Sjever.

U sadašnjem političkom trenutku tvrdnja profesora Nilsa Andrena - da švedska vanjska politika nastoji sve aktivnije razvijati oblike suradnje ne samo u pravcu jačanja vlastitih nacionalnih interesa već da želi biti akter u procesu međunarodnog sporazumijevanja, uliva nova ohrabrenja i u isto vrijeme omogućava da se upravo s aspekta nesvrstanosti šire ocjenjuju potencijalne mogućnosti švedske vanjske politike.

R. U.

STO GODINA MODERNOG JAPANA

G. C. ALLEN

Short Economic History of Modern Japan, Frederick A. Praeger, New York-Washington, 1966.

Uspon Japana među vodeće industrijske nacije svijeta predstavlja kapitalnu činjenicu moderne historije, ali činjenicu koja još uvijek nije dovoljno proučena i objašnjena. Što je ono što je Japanu omogućilo da u nepunih sto godina zauzme poziciju treće ekonomske velesile svijeta, da izvrši kompletnu transformaciju ekonomskih i političkih struktura i to bez većih socijalnih i političkih potresa, pitanje je na koje potpun i zadovoljavajući odgovor još nije dat.

Ovo pitanje upućeno je prvenstveno ekonomskim historičarima, jer japanski uspjeh leži prije svega na ekonomskom planu. Japansko »čudo« - da li je zaista čudo ili slučajna stjecaj sretnih okolnosti? Trajnost japanskog uspjeha indicira da se ne radi ni o jednom ni o drugom. Naprotiv, noviji radovi iz ekonomske povijesti Japana, prvenstveno od strane samih japanskih historičara, pokazuju da se radi o razumljivom i zakonitom procesu razvoja unutar jedne zaista specifične ekonomske i socijalne sredine. No bilo bi pretjerano insistirati samo na specifičnosti, jer japansko

bilo relevantno i za opću teoriju ekonomskog razvoja i da mnoge zemlje u razvoju danas ne bi mogle u njemu naći mnogo pouku. Zbog toga je upoznavanje s ekonomskom poviješću Japana korisno za sve one koje interesira japanska prošlost i sadašnjost kao i one koji se bave specifičnim problemima ekonomskog razvoja.

Knjiga G. C. Allena, profesora političke ekonomije na Londonskom sveučilištu, »Kratka povijest modernog Japana« predstavlja veoma dobar uvod u ekonomsku povijest Japana. Ona je rezultat autorovog dugotrajnog bavljenja ekonomskom historijom ove zemlje i sinteza njegovih mnogih radova s ovog područja. Knjiga je prvi put objavljena 1946, ali je u ovom novom izdanju znatno izmijenjena s obzirom na novija istraživanja i proširena novim poglavljem o ekonomskoj obnovi i ekspanziji Japana u periodu 1945–1960. U dodatku knjiga donosi osnovne statističke podatke o ekonomskom razvoju Japana, te bogatu bibliografiju korištenih djela na engleskom i japanskom. Knjiga je koncizan i pouzdan pregled moderne japanske ekonomske historije, jednako koristan stručnoj kao i općoj publici.

Kao početak modernog Japana smatra se obaranje šogunata i kuće Tokugawa u ustanku kojim je rukovodila jedna veoma sposobna i ambiciozna grupa samuraja u 1868. Car je vraćen u svoj ustavni položaj, poslije 800 godina faktučne vlasti šoguna. Restauracija carstva koincidirala je sa smrću cara Kei-o i stupanjem na prijesto njegovog šesnaestogodišnjeg nasljednika. Tako otpočinje Meidži era i ujedno povijest modernog Japana.

Već sam način ulaska u moderno doba, restauracijom carstva, odudara od onog puta koji je bio karakterističan za Zapad. Umjesto revolucije trećeg staleža, u Japanu srećemo aristokratsku revoluciju s idejom spašavanja tradicionalnih struktura, koje su se raspdale pod pritiskom vanjskih sila i unutarnje socijalne krize. Aristokratska klasa još dugo poslije toga zadržala je ključne ekonomske i političke pozicije u zemlji, a ipak je Japan u posljednjih sto godina u industrijskom i trgovačkom pogledu napredovao više nego bilo koja druga zemlja u svijetu. Već sama ta činjenica upozorava na specifičnost japanskog razvoja i na opreznost prilikom donošenja zaključaka.

Iako Restauracija znači prekretnicu u razvoju Japana, razumijevanje okolnosti u kojima je ekonomska i socijalna transformacija zemlje poslije 1868. bila moguća, zahtijeva da se upozna historija Japana u periodu Tokugawa. Nativna predstava o narodu koji je stoljećima živio u sistemu osebujnog feudalizma i koji se odjednom probudio pred prijetnjom stranih topova spada u zapadnjački folklor, koji ozbiljniji ispit ne može proći. Japanci nisu odjednom stekli tu neumornu energiju i nemirnu ambiciju koja danas izaziva divljenje drugih naroda. Kroz čitavu svoju povijest oni su pokazivali dar asimiliranja novih ideja, hrabrost u izvođenju krupnih pothvata i smisao za organizaciju. Disciplina, požrtvovnost i osjećaj jedinstva japanskog naroda, obilježja formirana u toku ranije historije, onaj je zalogaj s kojim su Japanci startali u moderno doba. Čak i njihove feudalne političke i ekonomske institucije lako su se prilagodile novim zadacima.

Duboka promjena izazvana Restauracijom nije bila iznenadna, kao što bi se moglo činiti. I pored konzervativne i izolacionističke politike Tokugawa, duboki proces socijalne i ekonomske transformacije odvijao se i u tom periodu. Vojna diktatura Šoguna značila je ograničavanje vlasti krupnih feudalaca, oni su bili obavezni da nekoliko mjeseci u godini provedu u Edu (sadašnjem Tokiju). Ovaj sistem (sankin kotai) doveo je do razvoja gradova (naročito Eda i Osake), do izgradnje brzih i sigurnih putova. To e pogodovalo širenju robne proizvodnje i uzdizanju trgovačke i finansijske klase. S druge strane, vojna diktatura značila je održavanje jake armije, koja se u uvjetima relativnog mira raslojavala i degenerirala. U takvoj situaciji državne financije su sve dublje padale u teškoće, feudalski su se sve više zaduživali, a nezadovoljstvo samuraja, profesionalnih vojnika, sve više je raslo. Ovom nezadovoljstvu pridružilo se nezadovoljstvo seljaka, koji su morali plaćati sve veće poreze. Vanjski pritisak došao je samo kao katalizator općeg nezadovoljstva i povod za oružani ustanak protiv Šoguna. Iako je otpor šogunata bio beznačajan, ipak je trebalo deset godina da se novi režim stabilizira. Poslije niza uzastopnih ustanaka protiv novog režima, čije ugušćenje je zahtijevalo krupna materijalna sredstva, novi režim se definitivno uč-

cija bila završena. No već u ovih desetak burnih godina poduzete su mnoge mjere ekonomske obnove i transformacije. Ukinuta su ograničenja slobode kretanja i poslovne inicijative, uspostavljena je jednakost građana pred zakonom, ukinute su lokalne barijere u saobraćaju, seljak je dobio slobodu u izboru kultura pri sjetvi itd. To ipak nije bilo dovoljno. Predstavnici novog režima shvaćali su da država mora poduzeti mnoge pozitivne mjere na ekonomskom planu. Trgovačka i financijska klasa, vezana uz stari režim, nije bila sposobna da sama preuzme funkciju izgradnje moderne države. Osjećajući da je slabost države prvenstveno u oblasti obrane zemlje, država poduzima hitne mjere za razvoj onih industrijskih grana koje su vezane uz obranu. Osnivaju se mnoga državna poduzeća, koja u narednom periodu prelaze u privatne ruke (privatna industrija i država i u kasnijem periodu nisu uvijek bile strogo razgraničene). U isto vrijeme pada izgradnja željeznica, razvitak pomorskog saobraćaja. Ali velike teškoće imao je Japan i u vanjskoj trgovini. Uvoz je rastao mnogo brže od izvoza. Izvoz se sastojao prvenstveno od sirovina, i to sirove svile i čaja. Deficit stranih sredstava plaćanja pokrivao se stranim zajmovima. Općenito je financijska situacija zemlje bila veoma labilna, jer su vojni izdaci, izdaci za izgradnju i dotiranje privrednih poduzeća, troškovi administracije i drugi, teško pritiskali državnu blagajnu. Potreba za financijskim sredstvima pokrivala se stalnim povećanjem poreza, osobito na poljoprivrednike, i inflacijom. Koncem sedamdesetih godina Japan se našao u ekonomskim teškoćama i pored značajnih uspjeha i nesumnjive sposobnosti svoje mlade vladajuće klase.

Dolazak princa Matsukate na mjesto ministra financija 1881. predstavlja značajan datum u japanskoj ekonomskoj historiji. Matsukata je poduzeo odlučan i uspješan pokušaj sređivanja kaotične financijske situacije zemlje: povećao je poreze, smanjio troškove administracije, ukinuo dotacije državnim i privatnim poduzećima, prodao mnoga državna poduzeća, uravnotežio budžet i smanjio državni dug u relativno kratkom roku. On je proveo i reformu financijskih institucija. Financijska stabilnost Japana kao rezultat reformi

tanje sve do dvadesetih godina ovog stoljeća, i pored kinesko-japanskog i rusko-japanskog rata u međuvremenu.

U istom periodu ekonomska snaga Japana također je sigurno rasla. Pored krupnih promjena u industrijskoj strukturi japanska privreda zadržala je dugo dualni karakter, sastojeci se iz seljačke poljoprivrede i sitne preradačke industrije specifične za Japan. Značajan napredak napravljen je upravo u poljoprivredi i pored okolnosti da Japan raspolaže nedovoljnom poljoprivrednom površinom i da je poljoprivredno stanovništvo bilo vrlo brojno. Zeleći da uvoz poljoprivrednih proizvoda svede na minimum, mnogo pažnje i napora posvećeno je povećanju prinosa putem irigacije, upotrebom boljeg sjemena, širokom upotrebom umjetnih gnojiva. Proizvodnja riže, ječma i pšenice u periodu 1879-83. do 1909-13. povećala se za oko 75%. Istovremeno proizvodnja svile doživjela je snažnu ekspanziju. U periodu 1868-1913. proizvodnja svile porasla je preko 12 puta. Ovaj porast je imao ogromno ekonomsko značenje jer je svila za dugo bila najvažniji japanski izvozni proizvod.

Socijalne promjene na japanskom selu bile su, međutim, prilično spore. Poljoprivredno stanovništvo u apsolutnom broju nije se kroz čitav ovaj period znatnije smanjivalo, a u relativnom izrazu još oko 1930. godine ono je još uvijek činilo oko 50% ukupnog stanovništva. Veličina poljoprivrednih gospodarstava nije se bitnije mijenjala: još u 1910. dvije trećine svih gospodarstava posjedovalo je manje od jednog hektara zemljišta. No struktura proizvodnje doživjela je krupne promjene u pravcu povećanja udjela stočarstva, proizvodnje svile, ribarstva. Istovremeno se razvijala kao pomoćna grana uz poljoprivredu kućna i tekstilna industrija. Ovakva industrija predstavljala je dugo zaista najvažniji dio japanske industrijske aktivnosti.

Za razliku od tekstilne industrije Japan je imao mnogo više teškoća da primijeni zapadnjačke tehničke metode u metalnim industrijama. Prva veća poduzeća ove vrste nalazimo tek početkom ovog stoljeća. Vlastita proizvodnja željeza i čelika sve do uoči prvog svjetskog rata pokrivala je neznatan dio potrošnje. Prvi čelični brodovi izgrađeni su tek devedesetih godina, a prije 1895.

brodogradilištima bio je veći od 1000 tona. Pravi početak japanske brodogradnje pada poslije 1900. godine uz obilnu državnu pomoć. Brodogradnja je već 1913. zapošljavala 26.000 radnika. Početak ovog stoljeća karakterizira također brz razvoj električne i mašinske industrije. Uoči prvog svjetskog rata broj osoba zaposlenih u proizvodnji strojeva, instrumenata, alata i vozila iznosio je već 60.000. Tada se otvaraju i veće tvornice cementa, stakla, papira, umjetnih gnojiva, piva i šećera.

Period prvog svjetskog rata bio je osobito povoljan za razvoj japanske privrede. Potražnja za japanskom robom naglo se proširila, konkurencija zapadnih zemalja na azijskim tržištima se smanjila. To je dalo snažan impuls tekstilnoj industriji, brodogradnji i mašinskoj industriji. Kako je na svjetskom tržištu vladala oskudica robe, Japan je akumulirao ogromnu rezervu stranih sredstava plaćanja i zlata.

Povratak na mirnodopske prilike donio je Japanu dosta ekonomskih teškoća i pored velikih rezervi zlata i deviza. Potražnja za njegovim robama se smanjila, konkurencija se zaoštrila, nesigurna financijska situacija u svijetu odrazila se i na njegovu financijsku situaciju. Troškovi i cijene japanske robe bili su iznad svjetskih, a potrebe dalje industrijalizacije zahtijevale su velik uvoz. Nespretna financijska politika još više je otežavala situaciju. Pored toga 1923. Japan je pogodio katastrofalan potres. Pokušaj povratka na zlatni standard završio se financijskom krizom 1927. god.

No i ovaj period relativne stagnacije nije ostao bez pozitivnih rezultata. Industrijske grane koje su najviše stradale bile su brodogradnja i mašinska industrija. Tekstilna industrija, naprotiv, doživjela je snažnu ekspanziju. To je isto slučaj s proizvodnjom čelika, cementa, umjetnih gnojiva i elektroenergijske. Poljoprivreda je napredovala dovoljno brzo da zadovolji – s kolonijalnim uvozom – potrebe stanovništva za hranom. Proizvodnja sirove svile se utrostručila. Ribarstvo je postalo značajan izvor hrane.

Financijska kriza od 1927. nije bila naročito značajna za buduću ekonomski razvoj Japana. Likvidacija nesolidnih poduzeća nije bila tolikih razmjera kao u drugim zemljama i 1927. je okončana. Ovaj period je period konsolidacije,

snagne centralizacije ekonomskih aktivnosti kao i povećanja njihove efikasnosti. Ali, u isto vrijeme neodlučne i u osnovi pogrešne financijske politike. Deflacionistička politika vlade – pod pritiskom svjetskih zbivanja i unutarnjih otpora – doživjela je slom 1931.

Ministar financija u novoj vladi, K. Takahaši, započinje novo poglavlje japanske financijske politike. On provodi politiku kontrolirane inflacije, koja je po njegovu mišljenju trebala da u roku od četiri godine dovede do pune upotrebe proizvodnih mogućnosti i do pune zaposlenosti. Po svojoj koncepciji on prethodi kejsijanskoj koncepciji na Zapadu. Povećane državne izdatke, prvenstveno vojne, pokrivaio je skoro isključivo zajmovima i kreditima. Ova politika značila je i pripremanje Japana za budući rat, te je uživala punu podršku armije. Struktura privrede doživljava krupne promjene u tom pravcu. Međutim, kada je Takahaši smatrao da je postigao cilj pune zaposlenosti, oštro se usprotivio daljem povećanju vojnih izdataka, jer bi oni značili neželjenu inflaciju (bio je u februaru 1936. god. od vojnih krugova ubijen). Put militarizacije japanske privrede bio je time široko otvoren.

U tom periodu dolazi do relativnog opadanja važnosti tekstilne industrije, naročito industrije svile, ali je zato došlo do krupnog napretka u metalurgiji, kemijskoj industriji, industriji porculana, do obnove brodogradnje, do dalje ekspanzije proizvodnje elektroenergijske.

Japanska vanjska trgovina do pred drugi svjetski rat pokazivala je uvijek visok stupanj specijalizacije i u pogledu na proizvode i na tržišta. Sjedinjene Države i Kina bile su stalno najvažniji vanjskotrgovinski partneri Japana. Kasnije je važno mjesto imala Indija i Južnoistočna Azija. U Sjedinjene Države Japan je izvezio uglavnom polufabrike, naročito sirovu svilu, a azijsko je tržište apsorbiralo gotove proizvode, prvenstveno pamučne proizvode. Vanjskotrgovinska politika pokazivala je uvijek potrebnu agresivnost i elastičnost. Japan je malo pribjegavao visokim carinama za zaštitu vlastite industrije, već je odlučno i brzo prebacivao svoje proizvodne resurse u grane u kojima je imao najveće komparativne prednosti. Umjesto »uravnotežene« privrede, radije je birao specijalizaciju. Na promi-

jenjene uvjete međunarodne trgovine Japan je uvijek znao adekvatno i brzo reagirati.

Period ratne ekonomije Japana od 1937-1945. nije pokriven, vjerojatno zbog nedostataka adekvatnih podataka iz ratnog perioda. Može se pretpostaviti da su se tendencije, izražene u periodu 1931-1937, nastavile s još većim intenzitetom, naročito u pogledu razvoja ratne industrije.

Međutim, kraj rata Japan je dočekaao u ruševinama i ekonomskom rasulu.

Posljednje poglavlje posvećeno je ekonomskoj obnovi i ekspanziji Japana poslije drugog svjetskog rata. Ovo poglavlje je prilično fragmentarno, što nije ni čudo zbog kompleksnosti razvoja u ovom periodu i njegove još uvijek nedovoljne obradenosti. No upravo u ovom periodu japanski privredni fenomen došao je do punog i zadivljujućeg izražaja.

Katastrofalni poraz u ratu za Japan je značio težak udarac nacionalnim aspiracijama, gubitak kolonija i duboko ekonomsko i političko rastrojstvo. Ali, temelji ekonomske moći i organizacije ni ovim nisu bitno uzdrmani. Istina, proizvodnja je drastično pala, u pitanje je došla prehrana stanovništva, bjesnjela je inflacija, ali kroz proces obnove koji je trajao do 1950-51, novo lice ekonomskog giganta ponovo se formiralo. U tom su veliku ulogu igrale također i okupacione vlasti Sjedinjenih Država. Okupacione vlasti pokušale su provesti duboke institucione reforme u cilju sprečavanja ponovne pojave vojne moći i ambicija Japana. Velike koncentracije ekonomske moći, zaibatsu, bile su raspuštene i zabranjeno njihovo buduće stvaranje, provedena je agrarna reforma, uspostavljene radničke organizacije itd. No dok je agrarna reforma i reforma socijalnih odnosa u industriji postala trajna tekovina, dotle reforma industrijske i financijske organizacije nije preživjela kraj okupacionog statusa. Najbrži razvoj u poslijeratnom razdoblju zabilježen je u industriji i to u onim industrijama u kojima Japan prije rata nije zauzimao značajno mjesto. Ali, to je ipak nastavak tendencija koje su se očitovale već pred rat. Uz relativan i apsolutan pad tekstilne industrije očituje se snažan porast kemijske, metalne i elektroindustrije, brodogradnje, elektronske i transportne industrije, industrije naučnih i

bilo kojoj grani moderne industrije Japan ne posjeduje reprezentativno postrojenje. Industrijska struktura Japana ima već sve karakteristike industrijski vodeće nacije u svijetu. Po rastu industrijske proizvodnje Japan se nalazi posljednjih dvadesetak godina na prvom mjestu u svijetu.

Kontinuitet s ekonomskim razvojem u predratnom periodu prisutan je i u industrijskoj organizaciji. Karakteristični odnosi centralizacije ekonomske moći, odnos države prema ekonomskim grupacijama, dinamična i agresivna izvozna politika i danas predstavljaju temelje japanskog ekonomskog uspjeha. Gledano unatrag prema počecima ekonomskog uspona Japana, ne bismo mogli reći da je razvoj svjetskih prilika uvijek išao Japanu na ruku, a niti da je njegova ekonomska politika u svakom momentu bila najadekvatnija. A ipak, Japan je postigao ono čime bi se rijetko koja zemlja mogla pohvaliti. Tajna tog uspjeha, izgleda, leži u odlučnosti da se zemlja oslobodi svega što predstavlja teret i da inzistira samo na onom što obećava uspjeh. Hrabrost da se žrtvuje, da bi se dobilo više, uz temeljit i strpljiv rad, to je ono što bi mnogi narodi od Japanaca mogli naučiti.

Knjiga G. C. Allena svjedočanstvo je o jednom velikom dostignuću.

Zvonimir Baletić

CHARLES R. WALKER

Moderna tehnologija i civilizacija
Naprijed, Zagreb 1968, str. 461

Pod tim naslovom Charles R. Walker nam je pripremio izvode iz rasprava pedesetorice pretežno američkih pisaca o problemima i načinima na koje moderna tehnologija utječe na ljude, organizacije i vrijednosti. Većinom su to sociolozi i psiholozi, ali među njima ima i autora s drugih naučnih područja - ekonomije, filozofije itd., koji su svojim raspravama pokušavali rasvijetliti odnos čovjeka i njegove tvorevine - stroja.

Budući da i tehnologija i civilizacija predstavljaju golemo područje koje se može razmatrati s razolikih pozicija i

na mnogobrojne načine, autor se morao ograničiti na određenu etapu njihova razvika, i iz fokusa proučavanja ispuštiti sve ono što nije najdirektnije povezano s postavljenim ciljem.

Zbog toga se i ograničava na modernu tehnologiju, te se ne bavi srednjovjekovnom, antičkom ili primitivnom tehnologijom. Ako to i čini, onda ih ne uzima samostalno, već ih upotrebljava za cjelovitije rasvjetljavanje fenomena koje suvremena tehnologija donosi. Pored toga, naglasak nije na tehnologiji uopće i čovjeku uopće, nego na industrijskoj tehnologiji i na »industrijskog čovjeka u njegovoj novoj civilizaciji koja se brzo mijenja«.

Grada knjige raspoređena je u četiri dijela. U prvom dijelu tehnologija je stavljena u perspektivu vremena, prostora i historije. Drugi dio pretresa problematiku doba strojeva, glavne pronalaskе, i s tim u vezi unapređenje tehnologije, i načine na koje je svaki značajniji pronalazak utjecao na život modernog čovjeka na Zapadu. Tu je, dakako, zastupljena analiza masovne proizvodnje i naučna organizacija rada, a isto tako i poznati Taylorov Holandain po imenu Schmidt, kojeg je ovaj naučio utovarivati četrdeset sedam tona umjesto dvanaest i pol tona sirovog željeza dnevno. Svaki detalj rada tog čovjeka bio je tačno određen: veličina lopate, zahvat lopate u hrpu, težina materijala koji se zagradi lopatom, udaljenost koja se mora prijeći, luk zamaha lopatom i periodi odmora kad je Schmidt trebao da se odmara.

Prisutne su i kritike sistema u kojoj radnik mora biti »tako glup i flegmatičan da više sliči volu negoli nekoj drugoj vrsti« – (Taylor).

U ovom dijelu dat je i odlomak iz knjige Eltona Mayo (The Human Problems of in Industrial Civilization), kojeg često smatraju osnivačem američke sociologije u Sjedinjenim Američkim Državama, u kojem raspravlja o monotoniji. Fenomen dosade što proizlazi iz ponavljanja, odnosno iz toga što se uvijek iznova čini ista stvar u tipičnoj industrijskoj radnoj okolini, sve više se pokazuje kao značajan faktor umora. Da bi objasnio taj faktor, a i onaj drugi – fizičko naprezanje, autor nam prvo daje odlomak pod naslovom *Čovjek na montažnom lancu*, s kojim nas uvodi u predmet proučavanja. Slijedi rasprava o tome *Kako jedan automobilski radnik (na montažnom lancu)*

gleda na svoj posao, dakle, subjektivni stav prosječnog radnika prema svim fazama odnosa stroja i radnika. A za njom slijedi rasprava: *Jedan kvantitativni pogled na ljudsko ponašanje na montažnom lancu*, kojom se pokušava iznijeti kvantitativni pristup tom istom odnosu. Posljednje dvije rasprave sažimaju ovu problematiku i ujedno iznose implikacije za društvo i upravu poduzeća.

Tehnologija izvan zapadnog kruga tretira se u trećem dijelu knjige, da bi u završnom, četvrtom dijelu, analiza mogućnosti koje pruža tehnologija, i s tim u vezi problemi koje donosi, bila u središtu pažnje.

Treći dio knjige relativno je siromašan. Naime, rasprave o razvoju tehnologije »izvan zapadnog kruga«, kako to autor označuje, svedene su na svega pet autora, iako je očito da je moderna tehnologija izvan pretežno promatranog kruga krupnim koracima zakoračila u svakodnevnu praksu. To ne važi samo za Japan i Sovjetski Savez nego i za mnoge zemlje koje nastoje uhvatiti korak s najrazvijenijim zemljama svijeta. Stoga nam se čini da je to najveća manjkavost ove inače veoma značajne knjige. Očito je da se problemi koje donosi tehnologija u tim zemljama ne mogu rasvijetliti raspravama kao što su *Socijalna struktura u jednoj japanskoj tvornici*, *Doba strojeva u zemlji Maya*, *Neki problemi radne snage u industrijalizaciji Egipta*, *Pogledi Mahatme Gandija na strojeve i tehnologiju* i *Tehnologija i produktivnost u Sovjetskom Savezu*, jer ma kako bile brze tehnološke promjene i njihove društvene posljedice na »industrijskom Zapadu«, one se još brže, i sa još eksplozivnijim posljedicama, zbivaju izvan tog kruga.

Cilj je ove knjige da pruži čitaocu relevantne materijale koji će ga uvesti u ljudske probleme našeg tehničkog doba. Dakle, nije joj cilj da poveže te materijale s nekim završenim konceptualnim sistemom. Autor se nada da će se u »narednim djelima približiti ostvarenju ovo drugog cilja«. Možda je to razlog što su iz ovog zbornika izostavljeni radovi u kojima se upravo s obzirom na rezultate koje donosi suvremena tehnologija, raspravlja o daljnjem razvoju kapitalističkog načina proizvodnje i njegovom eventualnom preobražaju. Ovako ostaje da zaključimo – da nam je dat takav izbor materijala u kojima se vrlo precizno i instruktivno raz-

matra o stalno novim odnosima unutar samog sistema, odnosno njegovih proizvodnih i drugih jedinki, a na koje je sam sistem posve indiferentan. Očito je da su te dvije stvari čvrsto povezane i da nema ni jedne promjene koja se događa u proizvodnji a da se ne reflektira i na drugim područjima, uključujući i sam sistem, kao i obrnuto. Gubljenjem iz vida te dimenzije dobiva se dojam da sve ovo služi maksimalizaciji profita i uz to ostvarenje »sretnog života« društvenih pripadnika. Da izobilje ne možemo izjednačiti sa sretnim životom, pokazuju nam i neke rasprave prezentirane u ovoj knjizi, kao na primjer izvod iz članka Roberta H. Guesta: *Kako jedan automobilski radnik gleda na svoj posao*. Radnik o kome je riječ završio je jednu stručnu školu. Oženjen je i ima nekoliko djece. Kupuje vlastitu kuću. Donosi kući dobar dohodak. Pa ipak, on se žali na posao kojeg obavlja. »Ne volim raditi na lancu – nitko ne voli raditi na pokretnoj traci. Ne možete pobijediti stroj... U toku svakog dana imam mogućnost da predahnem deset minuta u jutro, zatim pola sata za ručak, zatim nekoliko minuta poslije podne. Kad radim, nema baš mnogo prilike da se predahne. Ponekad se lanac zaustavi zbog kvara. Kad se to dogodi, mi svi vrištimo 'Hura'... Ja volim takav posao gdje osjećate da nešto ostvarujete i da to radite dobro... Kad bih mogao da radim kako najbolje mogu, rad bi mi pružio neko zadovoljstvo, ali ne mogu raditi onako dobro kao što znam da bih mogao.« »Često želim da on dobije drugi posao«, kaže njegova supruga. Zatim dodaje: »On dolazi kući noću, svali se u naslonjač i sjedi nepomično oko petnaest minuta. Ne znam mnogo o tome što on radi u tvornici, ali to na nj djeluje. Naravno, ne bih se smjela tužiti. On ima dobru plaću. Mogli smo sebi priuštiti da kupimo... mnoge stvari koje inače ne bismo mogli imati. Ali ponekad se pitam da li su sve te stvari za nas važnije od toga što nam je Joe potpuno nervozan i prenapet. Izdiše se na djecu i izdiše se na me – ali on to ne bi želio.«

Mogu se naći još neke rasprave iz kojih je vidljivo da se radnikova želja ne iscrpljuje u zaradi i da se paralelno s većom primjenom moderne tehnologije proteže na opći položaj u tvornici i izvan njenih okvira.

Istakli smo da su u knjizi sadržani

ili cjelovite rasprave ili vješto odabrani i adaptirani odlomci većih radova. Od starijih tekstova uneseni su oni koji su po autorovom mišljenju bitni za temeljno razumijevanje i kontinuitet izlaganja, a od novijih materijala sastavljač je odabrao one za koje mu se činilo da najinteligentnije i najsmislenije povezuju sadašnjost i budućnost. Sve te priloge Walker je savršeno povezao u jedinstvenu cjelinu, tako da se knjiga doista čita kao da ju je napisao jedan autor.

Ovaj zbornik može veoma korisno poslužiti svima onima koji se, bilo u školama, raznim kursevima, postdiplomskim studijama, ili pak u privrednoj praksi, susreću s industrijskom sociologijom, psihologijom, mikro-ekonomijom, pa čak u nekim aspektima i s drugim znanstvenim problemima.

Knjigu je s engleskog vrlo dobro preveo Josip Zupanov, naš poznati naučni radnik, koji već duže vremena intenzivno proučava ovu problematiku, što je kod samog prevođenja i te kako došlo do izražaja.

Ulatko Mileta

METODE ISTRAŽIVANJA U NEKIM DRUŠTVENIM NAUKAMA

CARTER V. GOOD - DUGLAS E. SCATES:

*Metode istraživanja u pedagogiji,
psihologiji i sociologiji*

»Otokar Keršovani«, Rijeka, 1967.

Ovu su knjigu autori namijenili studentima starijih godišta i studentima postdiplomskog studija, »koji će moći ocijeniti kvalitetu zaključaka bilo kao autori, bilo kao korisnici istraživanja.« Obrada gradiva slijedi logiku istraživačkog procesa: formulacija problema istraživanja, prikupljanje i studij srodne literature, izbor i primjena metoda za prikupljanje podataka s njihovom analizom i interpretacijom, saopćavanje i primjena rezultata istraživanja.

Na početku knjige nalazi se interesantno poglavlje pod naslovom »Istraživanje kao naučni proces« u kojem au-

tori vrlo uspješno govore o značaju naučnog istraživanja za suvremenog čovjeka. Ovo poglavlje je prava oda znanstvenim uspjesima koji su najvažniji činioci blagostanja današnjeg čovjeka. »Mi letimo... brže i dalje nego što su ptice ikad letjele.« Pomoću posebnih instrumenata možemo vidjeti više zvijezda nego što ih jedan čovjek može izbrojiti; proizvodimo nove elemente, stvaramo materiju iz energije, oslobodili smo ogromne snage u jezgri atoma i upoznali smo tajnu sunca, produžili smo ljudski vijek za nekoliko puta... I uz sve to napredak postaje sve brži. U SAD do 1850. odobreno je 18000 patenata, a na kraju 1950. taj broj se popeo na 2,500.000. Krivulja istraživanja je najekspanzivnija od svih koje pokazuju tendenciju porasta.

Napredak nauke je očevidan, ali da li je on poželjan? Ima onih kojima se ne da pada trijezni, suhi, činjenični način mišljenja koji karakterizira nauku. Oni su sloniji emocionalnom reagiranju na pojave u svijetu i plaše se moći koju je stvorila nauka, te sumnjaju u njenu opravdanost. Takvim autorima odgovaraju: »Mi se plašimo, i to ne bez razloga moći koju je nauka stavila na raspolaganje nama...?« Bojazan je opravdana, ali opća sumnja ne, jer je malo onih koji bi se odrekli onog što im je nauka poklonila kao što je, na primjer, produženje života za svakog pojedinca za 40 godina itd. Zbog toga je besmisleno napadati nauku u cjelini. Nije mali broj onih koji napadaju nauku kao da je ona živo biće i kao da nosi moralnu odgovornost. Međutim, treba povući oštru granicu između nauke i čovjekove upotrebe nauke. Put progresa nije na liniji osuđivanja nauke. »Sumnjati u vrijednost nauke znači dovoditi u pitanje ulogu razuma.«... »Zadatak je istraživanja da služi čovjeku... najviše dobra za najveći broj ljudi.«... »Socijalni problemi se ne mogu rješavati voljom i osjećajem, već im treba prići sa sve većim zahtjevom za istraživanjem... Progres je cilj koji treba postići, on ne teče automatski, nije neminovna niti poklonjen.« Budući da je čovjek do sada više puta ugrozio sebe, »njemu je potrebna i mudrost u proporciji s njegovom moći.«

U drugoj glavi govori se o potrebi istraživanja, formulaciji i razvoju problema istraživanja. Pristupiti istraživanju moguće je na dva načina. Prvi najbolje opisuje Edisonova izjava: »Prvo

pronaći sve što su drugi napisali i uradili i tada početi tamo gdje su oni stali.« Drugi pristup karakterističan za Agassiza, Decartesa i Comtea zanemaruje proučavanje prethodnih radova u oblasti svoje struke. Ovim pristupom želi se izbjeći utjecaj prethodnih istraživača. Decartes je na taj način došao do više originalnih otkrića, dok je Comteu »cerebralna higijena« bila razlog da nije uvijek išao u korak s vremenom.

Izabirući problem istraživanja treba da izbjegnemo nepotrebna ponavljanja, moramo voditi računa o njegovoj važnosti, interesima, stručnosti kadrova, pristupačnosti podataka, uvjetima za rad, riziku i teškoćama, vremenu itd. Budući da istraživanje treba da dá odgovor ili rješenje nekog problema, problem istraživanja treba formulirati u obliku pitanja. Problem mora biti jasan, jednoznačan, a formulacija ne smije biti niti preuska niti preširoka.

Dalje se govori o hipotezama kao misaonom odgovoru na problem koji se provizorno usvaja. Hipoteza je osnova na kojoj se istraživanje dalje gradi. Ukoliko utvrdimo da postavljena hipoteza odgovara činjenicama, ona postaje teorija. Teorije valja razlikovati od zakona koji određuju red ili odnos koji uz dane uvjete ne dopušta nikakav izuzetak. Hipoteze su filozofske prirode i treba prići njihovom provjeravanju bez ikakvog straha da ćemo pogriješiti.

Deskriptivnom metodom – ističu autori – prikupljamo činjenice a usporedivanjem nastavlamo deskriptivni proces koji nas tako približava objašnjenju. Prema tome i deskripcija može biti naučni postupak ukoliko raspolaže s novim podacima koji su prikupljeni po unaprijed utvrđenom planu, promatranje mora biti sistematično, savjesno i naknadno provjereno, a rezultati promatranja treba da budu rezimirani u nizu stavova koji izražavaju suštinu promatranih podataka. Vrijednost deskripcije ne možemo ocijeniti samo na osnovu toga da li je ona kvantitativna ili ne. Ocjena mora biti vezana uz sadržaj koji se opisuju. Ali, ipak se općenito može reći da je vrijednost naučne spoznaje kako u društvenim tako i u prirodnim naukama vezana sa sve većom primjenom kvantifikacije. Nauka počinje grubim neodređenim pojmovima koji se mogu izraziti pomoću općih izraza. Zatim se put nauke nastavlja objašnjenjem visokospecifičnih odnosa koji se mogu objasniti i izraziti jedino korišćenjem

To bi se moglo shvatiti kao empiricizam da autori ove knjige izričito ne naglašavaju kako »napredak istraživanja češće čeka na zdravu teoriju nego na novu instrumentaciju.«

Stvarnost nije tako jednostavna kao što su naše misli o njoj – nastavljaju autori govoreći o klasifikaciji. Zbog toga je potrebno u svrhu razumijevanja analizirati stvarnost. Elemente koje dobijemo analizom treba klasificirati. Klasifikacija traži pojmove klasa koje čovjek stvara. Na primjer, na osnovu životinja koje imaju kičmu čovjek je stvorio klasu »kičmenjaci.« »Priroda daje predmete, a čovjek daje klase.« »Slučajevi daju klasu samo kad se promatraju na određen način.« Čovjek stvara shemu klasifikacija, a klasifikacija je prostu selektivno udruživanje. U prirodi nema ništa što bi nas uputilo na to kako ćemo klasificirati, tako da su vrata nauke stalno otvorena. Istraživanje je proces pretvaranja provizorno naznačenog u visoko strukturirani pojam. Rutinsko mehanički rad leži van granica nauke. »Rješavanje složenih pitanja praktične prirode nije u podacima, to je rezultat mišljenja uz pomoć produbljenog sagledavanja suštine koja izrasta iz proučavanja podataka ili dokaza.« Govoreći o metodama istraživanja, autori ne ispuštaju iz vida »da su intelektualna radoznalost i oštroumnost istraživača važniji nego blistavi laboratorijski instrumenti ili složeni uređaji za mjerenje i bilježenje rezultata.« Po njihovom mišljenju je »čovjekov um najvažniji instrument pri istraživanju.«

Knjiga »Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji« je bogata mislima koje se gube u nepotrebno dugim tekstovima. Nama najkorisnije mogu poslužiti poglavlja o problemu istraživanja i analizi sadržaja. Ti dijelovi knjige su relativno dobro obrađeni, a na našem jeziku o tome nemamo ništa napisano. Značajan je opširni bibliografski prikaz koji obuhvaća oko stotinu stranica.

Nedostatak ove knjige je preopširnost i konfuznost koja dominira u poglavlju o analizi. Po naslovu bismo mogli očekivati da su autori komparativno analizirali metode istraživanja u društvenim naukama, međutim, njima je osnovna pedagoška preokupacija, a »ekskurzijama« u područje psihologije i sociologije žele dopuniti metode istraživanja u pedagogiji. U knjiži je data

manja važnost metodama istraživanja u psihologiji i sociologiji koje u stvari imaju više zajedničkog s metodama istraživanja u pedagogiji nego što se iz ove knjige može vidjeti.

Na kraju, prijevodu se mora zamjeriti nedopustivo loš jezik. Knjigu je s engleskog preveo Grigorije Ernjaković.

Miroslav Ujević

UDŽBENIK MARKSISTIČKE FILOZOFIJE

*Marxistische Philosophie – Lehrbuch
Leitung und Redaktion:*

Alfred Kosing, Dietz Verlag, Berlin.1967.

Autorstvo ovog »prvog obuhvatnog njemačkog (podvukao H. B.) udžbenika marksističko-lenjinističke filozofije »pripada suradnicima Instituta za filozofiju Njemačke akademije znanosti u Berlinu, Instituta za filozofiju Karl Marx univerziteta u Leipzigu i Katedre za filozofiju Instituta za društvene znanosti pri CK Jedinствene socijalističke partije Njemačke (M. Buhr, W. Eichhorn I, G. Heyden, G. Klaus, A. Kosing, G. Kröber, V. Stoljarow). Kako u predgovoru obavještava redaktor A. Kosing, fundamentalni stavovi kojima su se autori u svom poslu rukovodili jesu »nedjeljivo jedinstvo dijalektičkog materijalizma sa historijskim«, i uzajamno prožimanje materijalizma i dijalektike« (str. 5). U samom izlaganju nastojalo se »principe, zakone, kategorije i pojmove te filozofije predočiti u njihovoj unutarnjoj povezanosti« (str. 6) sa stanovišta i nivoa suvremene društvene prakse, razvoja znanosti i filozofskih spoznaja. Knjiga bi trebala da služi kao udžbenik na univerzitetima, partijskim školama i kao »materijal« »propagandistima marksizma materijalizma«, čime u izvjesnoj mjeri dobiva značenje političkog dokumenta.

Čitava knjiga podijeljena je u šest problematskih područja: I Filozofija suvremene epohe (historijski dio), II Jedinstvo svijeta u njegovoj materijalnosti, III Zakonomjerno uređenje svijeta, IV Razvoj u svijetu, V Spoznaja

objektivnog svijeta čovjekom (durch die Menschen) VI Preobrazba egzistencijalnih formi i duhovnog života društva u suvremenoj epohi.

Samo izlaganje započinje s tematiziranjem filozofije i njenog odnosa spram svjetovnog nazora, naznačavanjem geneze marksizma i zatim prelazi na raspravu o temeljnom pitanju i temeljnim pravcima filozofije, gdje se obrazlaže stav o materijalnosti svijeta. Na osnovu te odluke eksplicira se zatim ustrojstvo svijeta kao sistematski karakter (Systemcharakter) objektivnog realiteta, kao dijalektički determinizam, i njegova razvojnost, koja se zbiva kao kvalitativna promjena i negacija negacije. Citava »razvojnost« ima svoju osnovu u dijalektičkom proturječju. S tako strukturiranim svijetom suočava se čovjekov zahtjev i potreba za spoznajom, evidentno socijalno uvjetovanom, na osnovu koje je tek moguća svjesna izmjena, revolucioniranje toga i takvog svijeta.

Gore navedeni principi izlaganja »o unutarnjoj povezanosti pojmova i kategorija ove filozofije« vidljivi su već iz raščlanjenosti teksta. Izbjegnuta je klasična podjela na dijalektički i historijski materijalizam, negira se njihov odnos generalne i specijalne teorije (str. 33), tako da se svaka tema ili fundamentalni stav razvija od njenog principijelnog nivoa do konsekvencija u naj-složenijim formama zbilje. Tako se na primjer na poglavlje o prostoru i vremenu kao »egzistencijalnim formama materije« nadovezuje tema o »materijalnom društvenom procesu života ljudi«, ili se nakon obrade teme »dijalektičkog determinizma« razmatra »svjesno korištenje društvenih zakona«, čime se zapravo želi, na osnovu Marxovih stavova i Engelsove interpretacije tih stavova u smislu »dijalektike prirode«, izložiti konzistentni, zatvoreni sistem znanja.

U uvodnom razmatranju, pod nazivom »Svjetovni nazor socijalizma«, koje bi trebalo sadržavati temeljne stavove i odluke ove interpretacije marksizma, A. Kosing ide za time da marksizam odredi kao najrazvijeniji, jer znanstveni, svjetovni nazor epohe socijalizma, što za tematiziranje marksizma kao filozofije ima dvije odsudne konsekvencije. S jedne strane iz toga slijedi njegovo nastojanje da filozofiju, kao »duhovnu quintesenciju svoga vremena« (Marx), izdvoji

filozofiji »kao i svakoj znanosti« određuje predmet, strukturu i zadatke u društvenom životu. U svom izdvajanju filozofije iz svjetovnog nazora kao »duhovnog instrumenta, kojim čovjek postaje svjestan svojeg položaja u svijetu« (str. 10), ili kao »kompletnog postavljanja prema svijetu i pitanja za njegovu bit ili prirodu, pitanja o iskonu svih stvari, o jedinstvu svijeta u različitosti njegovih pojava« (str. 9) Kosing, bez obzira koliko bi to ova interpretacija zahtijevala, nije jednoznačan. Iako svjetovni nazor u užem određenju definira kao »cjelokupnost znanstvenih filozofskih (podvukao H. B.), političkih, moralnih, religioznih i estetskih shvaćanja« (str. 12), pod filozofijom podrazumijeva »klasu svjetovnih nazora« (str. 14), pa tako čini prastaru grešku pri definiranju, a odnos filozofije i svjetovnog nazora ostaje neobjašnjen, ili u svakom slučaju dvosmislen.

Citava diskusija o predmetu filozofije započinje s određenjem biti čovjeka, pa se, s Marxom, ta bit očitava na odnosima čovjeka spram svijeta, kao što se bit svih stvari i bića može saznati iz njihovih odnosa spram drugih stvari ili bića. Odnos čovjeka spram svijeta zbiva se u tri aspekta; fundamentalni je predmetno-praktički (rad, praksa je njegov bitni sadržaj), a izvedeni su teoretsko-spoznajni i estetski odnos spram svijeta. U tim odnosima očitava se bit čovjeka kao praktičkog, društvenog bića. Stoga predmet filozofije »obuhvaća čovjeka u njegovom odnosu spram svijeta, odavde polazeći odnos materijalnoga i idealnoga, općenite zakonitosti i bitne crte (Wesenszüge) prirode, društva i mišljenja, kao i općenite temeljne probleme moderne epohe« (str. 27-8). Time filozofija za svoju temu ima predmet koji se od predmeta pojedinačnih znanosti ne razlikuje samo po stepenu općenitosti nego razmatranjem »povezanosti svih tih područja« pojedinačnih znanosti (str. 26), pa onda »općenite zakonitosti« odražavaju temeljni zakoni marksističke dijalektike, a »bitne crte objektivnog realiteta fiksirane su u filozofskim kategorijama marksizma (ibid.) Odnos materijalnog i idealno razmatra se u okviru marksizma u svom posebnom slučaju kao odnos društvenog bitka (gesellschaftlichen Sein) i svijesti (Bewusstsein).

Takvo određenje predmeta filozofije ima svojih posljedica za strukturu te

jalektike i materijalizma, dijalektičkom materijalizmu oduzet je status generalne teorije, pa bi onda sistema te filozofije, prema Kosingovoj skici, trebalo da sadržava: dijalektičko-materijalističku teoriju prirode, dijalektičko-materijalističku teoriju društva, spoznajnu teoriju, logiku, teoriju znanosti, metodologiju, etiku i estetiku (str. 33), s time što svaka od tih disciplina »odražava različiti aspekt predmeta filozofije«, i utoliko se može i odvojeno razmatrati.

Upravo s obzirom na svoj predmet i znanstveni karakter marksistička filozofija može biti teoretska osnova socijalizma, jer su konzekvencije njenih znanstvenih uvida »izmjena socijalnih egzistencijalnih formi« (str. 36), pa stoga uvijek stoji usred društvenog života i izrazito je političkog karaktera. U društvenom životu ta filozofija obavlja tri osnovne funkcije: znanstveno-teoretsku, političko-ideološku i etičko-odgojnu. Tako je ona »svjesno sjedinjena s politikom«, a efekti tog sjedinjenja su »uklanjanje svakog subjektivizma iz politike«, jer politika postaje »primijenjena znanost«, kojoj je »duša materijalistička dijalektika« (str. 40). Kakve su posljedice tog saveza po filozofiju o tome autori ne razmišljaju.

S obzirom na već glasovito »najviše pitanje filozofije«, pitanje o odnosu materije i svijesti, V. Stoljarow nastoji da pokaže bespredmetnost ontologizma bilo koje vrsti, bez obzira da li je to »apstraktni bitak Aristotela«, apsolutna ideja Hegela, apstraktna egzistencija egzistencijalizma ili pojam materije domarksovskog materijalizma. Kao što je ovim prvim nedostupan zbiljski povijesni, društveni realitet, tako ni taj pojam »naturfilozofskom«, ontologizirano značenje ne može ništa reći o materijalnosti društvenog bitka. Stoga se najviše pitanje filozofije ne odnosi »isključivo na ljudsku svijest ili 'dušu', ili s druge strane, samo na objektivni realitet, materiju, nego isključivo na uzajamni odnos materije i svijesti« (str. 154). Novi, Marxov materijalizam ima svoju osnovu upravo u ovom suprotstavljanju materije i svijesti; budući da izvan svijesti postoji materija kao jedini »objektivni realitet«, onda osim ovih dviju ne postoji ni jedna obuhvatnija spoznajno-teoretska kategorija, pa se njihovo određivanje može provoditi samo kao suprotstavljanje iz kojeg pro-

luka stoji i u osnovi svakog idealizma, misli Stoljarow, jer i idealizam, da bi uopće nešto rekao o ideji kao počelu, mora njeno pozitivno određenje izvoditi u odnosu na negativno određenje materijalnoga, konačnoga itd. Taj antiontologizam' dosljedno je sproveden i u razmatranju spoznajnog procesa; tu se inzistira na tome da »kognitivni odraz (cognitive Abbild) ne može biti pojmljen kao »statička tvorevina«, ontologizirano, nego kao proces (uporedi str. 573). Upravo supstancijaliziranje kognitivnog odraza, u ovoj argumentaciji, predstavlja spoznajno-teoretsku osnovu idealizma. Isto se tako, usprkos Marxu, društvena zbilja ne razmatra kao »društveni bitak«, nego kao »društveni životni proces«.

U daljoj eksplikaciji temeljnih pitanja filozofije izlažu se, bez velike subtilnosti, temeljni pravci i temeljni filozofski načini mišljenja, pa se suprotstavljaju metafizički i dijalektički način mišljenja, a neki drugi se ne spominju. Taj nedostatak kontraverzi konstantna je manjkavost cijele knjige. Jer, ignoriranje postojećih različitih stavova i metoda u jednom takvom udžbeniku može sve prije nego koristiti onima kojima je knjiga namijenjena. Tek ako marksizam, čak bez obzira kako izložen, uspijeva odoljevati bilo kojoj i bilo kakvoj argumentaciji, tek ga se onda može držati zbiljski suvremenom filozofijom.

U okviru razmatranja pojma materije, razvoj suvremene znanosti, posebno kibernetike, doveo je u diskusiju problem informacije, koja prijete da stavi u pitanje zasnovanost rascjepa na materiju i svijest (navodi se prigovor G. Günthera, koji misli da informacija kao posebni fenomen nije svediva ni na jedan od ta dva fundamentalna relata). nika razrješavaju svodenjem informacije Tako formulirani problem autori udžbenika razrješavaju svodenjem informacije na »u općenitom smislu specifičnu sposobnost materije, da u uzajamnom djelovanju dvaju dinamičkih sistema jedan prenosi svoju strukturu drugome« (str. 159), što je samo jedna strana opće sposobnosti materije da održava i tako samo potvrđuje ovu »relativnu spoznajno-teorijsku« podjelu na svijest i materiju. I sama informacija primarno je materijalni proces, koji tek na razvojnom stupnju čovjeka postaje proces

tu« (informacija postaje obavijest), tako da pretpostavka materije ostaje osnova za »pravilno interpretiranje problema oko prodiranja prirodnih znanosti u strukturu materije« (ibid).

Ostaje pitanje i što znači materijalnost u odnosu na »društveni bitak« ili kako se to ovdje naziva »društveni životni proces«. Ovdje saznajemo da materijalizam u tom smislu »ponajprije znači: uzimati stvari i pojave tako, kako one jesu u njihovim vlastitim, a ne izmišljenim, konstruiranim, fantastičnim sklopovima« (str. 170). Ta »metoda«, za koju bi se mogla ustanoviti tek površna veza s Marxom, demonstrirana je u daljem izlaganju Marxovom teorijom rada (bitno društveni proces razmjene stvari sa prirodom), produkcionih snaga i produkcionih odnosa, čime je demonstriran očigledni dokaz, da čovjek u svojem »praktičnom životnom procesu« stvara posebnu formu materije, pa je tako premošćen jaz, koji u filozofiji do Marxa postojao između prirode i društva (str. 203).

Spoznajno-teoretski problem zapravo je ključna tema ovako interpretirane marksističke filozofije: njen temeljni stav svakako je rascijep materije i svijesti, ali »rang« tog stava ostaje dosta neodređen, jer se u okviru rasprave o »najvišem pitanju filozofije« Lenjinovim stavom iz »Materijalizma i empiriokriticizma« potkrepljuje njegovo relativno spoznajno-teoretsko značenje, ali se u okviru samospoznajne teorije o njemu ne raspravlja. Novost marksističke spoznajne teorije vidi se u »uvođenju prakse u filozofiju, što je za spoznavanje imalo odlučujuću posljednicu«, da je spoznaja shvaćena kao aktivni element u procesu razmjene stvari između čovjeka i prirode« (str. 501). U razmatranju biti čovjeka naznačen je fundamentalni karakter praktičko-predmetnog odnosa čovjeka spram svijeta, koji se zbiva kao praksa, kao realno, zbiljsko mijenjanje svijeta i »specifični egzistencijalni način i forma kretanja ljudskog društva« (str. 526). To praktičko djelovanje uvijek je praćeno duhovnim, »koje materijalni svijet ne mijenja, nego ga prevodi u idealnu formu, osvješćava ga, oponaša (nachbildet) u unutarnjem modelu u svijesti čovjeka« (str. 505). To reproduciranje svijeta u svijesti s Marxom se naziva duhovno privajanje svijeta (geistige Aneignung der

-spoznajni odnos čovjeka spram svijeta, u čijem centru se nalazi spoznajni proces«. Zakonomjerno, sistemsko (Systemfüge) ustrojstvo svijeta pretpostavka je, odnosno uvjet tome da svako metodičko znanje, kako ono znanosti tako i ono filozofije, ima sistematski, sređeni karakter, a kao »najviša forma teoretsko-spoznajnog odnosa spram svijeta« važi znanost, dok sama spoznaja, kao »historijski određeni rezultat toga (Spoznajnog – H. B.) procesa... nalazi svoj najviši izraz u iskazima, hipotezama i teorijama znanosti« (str. 525).

U određivanju spoznaje polazi se u analizu svijesti, kod čega se koriste već prije usvojeni termini informacije i sistema, te rezultati neurofiziologije i kibernetike. Ovaj oslonac na rezultate znanosti omogućuje distancu prema Pavlovljevoj teoriji, za koju se tvrdi da »sadrži još izvjesne elemente mehanicizma« (str. 555). No prema rezultatima znanosti prilazi se sasvim nekritički, pa se svijest prezentira na način computera: svijest u svojim funkcijama (kognitivna, pragmatička, teleonomička, programirajuća, normativna, aksiološka) funkcionira svojim Input i Output kanalima, svojom matricom učenja (Lernmatrix). Bit spoznaje je odraz, ali se inzistira na njegovom dinamičkom shvaćanju. Odraz je materijalni proces u kojem informacijski aspekt (uz materijalni i energetski) ima presudnu ulogu, a prigovor koji je toj teoriji svojevrmeno uputio Schlick u obliku pitanja – gdje je osnova za usporedbu odraza i objekta, kako da se ustanovi njegova istinitost, ovdje adekvatnost? – razrješava se kategorijom prakse. Stoga što praksa funkcionira kao kriterij spoznaje, potrebno je dokazivati da duhovna djelatnost ne ulazi u opseg pojma prakse (»duhovna djelatnost ne može mijenjati objektivni realitet« str. 526), jer je teoriji potreban jedan vanjski relat.

Time je izložena osnova ove interpretacije spoznajne teorije, kojoj je osnovna proturječnost u nastojanju da se teorija odraza pomiri sa Marxovim stavom o »duhovnom privajanju svijeta«, koji spoznavanje kvalificira kao bitno aktivni odnos kojim čovjek reproducira zbilju. U nastojanju da razriješe tu proturječnost, u želji da eliminiraju mogućnost idealističke spoznajno-teoretske pozicije, autori udžbenika »dinamizirali« su osnovne elemente teorije od-

ono prvo, ali su isto tako stavili u pitanje samu kategoriju odraza, pa onda inzistiranje na teoriji odraza nema više istinske veze sa sadržajem, koji je očito prevladao i razorio tu formu, te može imati samo još neku drugu, a ne filozofsku ili teoretsku osnovu.

Daljnje razmatranje tema ovog udžbenika odvelo bi nas u suvišnu širinu; uvid u osnovu omogućava već distancu prema ovakvom izlaganju sistema marksističke filozofije. Osnovni prigovor ovakvom sistemu mogao bi se svesti na ovo: ako je najviše pitanje filozofije, pitanje odnosa materije i svijesti, i ako je taj stav iznesen u okviru spoznajne teorije, onda to ima konzekvencije za čitav tako izloženi sistem filozofije. Ili spoznajna teorija postaje »prva filozofija« takvog sistema, ili ta tema odnosa svijesti i materije uopće nema fundamentalni status.

Ambiciju autora Lehrbucha da stvore kompletni sistem marksističke filozofije, onemogućava očito još uvijek nerazriješeni fundamentalni stavovi; uz to što uopće ne spominju teoriju otuđenja, koja bitno određuje Marxovo mišljenje povijesti, ne upuštaju se ni u raspravu o teoriji umjetnosti, koja bi slijedila iz »estetskog odnosa čovjeka spram svijeta«. Etički fenomen razmatran je samo kao odnos filozofije i politike, čime u svojoj biti nije niti dotaknut. Uistinu, takvo mišljenje do tih tema i ne može doprijeti. U svojoj bojazni od svake spekulativnosti ono od pozitivne znanosti dobiva legitimaciju pravovjernosti, u ime koje se čitava Marxova misao svodi na »znanstveni svjetovni nazor«, pa mu je onda najteže da se distancira od isto takvog nazora suvremenog pozitivizma (eksplicite str. 29). Kako bi Bloch rekao, »žablja perspektiva«, nemisaonost tog stanovišta najočitiše se otkriva u njegovoj nekritičnosti prema znanosti, kojoj upravo zbog toga nije u stanju dati neko određenje, a pomisao da se kod Marxa možda radi o novom tipu znanosti, ne izgleda mu vrijedna pažnje. Takva nastojenost u čitavoj zbilji vidi samo instrumente i mehanizme, tako da mu se čitav bitak na kraju prezentira kao »kombinat za razmjenu tvari sa prirodom«, ili mu je takvo uređenje društvenog bitka najviši ideal, pa onda svako pozivanje na čovjeka i apostrofiranje njegovog »centralnog položaja« postaje stvar obaveze prema autoritetu. Pojednostavlivanjem

»drugih strana« taj marksizam uzima sebi pravo da bude nekritičan, a svojom nedovršenošću nudi prostor onoj Hegellovoj misli da je potpuna filozofija moguća tek kad njena epoha započinje skončavati; kada svi oblici života postanu providni u svojoj dotrajalosti, onda tek mogu biti pojmljeni u cjelini. Povijest je to već nekoliko puta pokazala.

Hotimir Burger

RELIGIJA U SOVJETSKOM SAVEZU

Engleski mjesečnik »Survey« obraduje problematiku koja je povezana uz Sovjetski Savez i zemlje Istočne Evrope, nastojeći pri tom zadržati ozbiljan i objektivnan stav. Njegov je januarski broj (1, 1968) gotovo u cijelosti posvećen problemu religije u SSSR-u. Među objavljenim radovima treba izdvojiti opširan članak profesora političkih nauka na Sveučilištu Alberta u Kanadi – Boghdana R. Bociurkiwa pod nazivom »Crkva i država u SSSR-u.«

Autor obraduje razvoj odnosa sovjetske države prema crkvi od pobjede oktobarske revolucije do danas. Boljševička pobjeda, smatra B. Bociurkiw, stvorila je težak problem u odnosu države, ideološki obavezane da likvidira religiju, prema crkvi. Tokom 50 proteklih godina odnos prema Ruskoj pravoslavnoj crkvi, kao najznačajnijoj u Sovjetskom Savezu, kretao se od otvorenog sukoba, povezanog s desetkovanjem crkava, do određene forme legalnosti i tolerancije u današnjim odnosima. Sa svoje strane, pravoslavna crkva danas pruža aktivnu podršku sovjetskoj politici i drži se općenito potpuno lojalno prema državnoj vlasti. Za razliku od odnosa prema pravoslavnoj crkvi, odnos sovjetskih vlasti prema drugim, ranije zapostavljenim vjerskim zajednicama (evangelici, baptisti itd.) bio je poslije revolucije mnogo toleranтниji. U daljnjem razvoju odnosa prema crkvi vlast je bazirala svoj stav na usvojenim normama – »slobodi savjesti« i »odvajanju crkve od države«, koje su po autorovu mišljenju samo prividno slične istoime-

U programatskim natpisima prije 1917. Lenjin se izjašnjava za različite pozicije partije i države u odnosu na crkvu. Boljševici su dužni vršiti anti-religioznu propagandu, ali ne putem države, odnosno administrativne prisile. Lenjinovu poziciju prema crkvi prije revolucije imala je po autorovu mišljenju, socijaldemokratsko obilježje. Lenjinov program je u odnosu prema crkvi obuhvaćao sljedeće mjere: garantiranje slobode vjeroispovjesti, odvajanje crkve od države, nacionaliziranje crkvenih posjeda i izuzimanje školstva od crkvenog utjecaja. Neposredno poslije revolucije ovaj program je proveden uglavnom vrlo rigorozno. Autor smatra da su mjere, provedene nakon uspostavljanja nove vlasti, po oštini daleko premašile predrevolucionarni program, a ranija koncepcija o razlici između države i partije u odnosu na crkvu potpuno je zanemarena. Država je u novim uvjetima dobila funkciju administrativnog izvršioca partijske politike. »Sloboda savjesti« se praktički transformirala u »oslobađanje savjesti od religioznih spona«, a »odvajanje crkve od države« pretvorilo se u odvajanje crkve od društva, odnosno u potpuno eliminiranje religije iz javnosti.

Na zasjedanju narodnih komesara 1918. usvojen je dekret kojim se religija potpuno isključuje iz javnog života, a crkva postaje privatno udruženje bez prava na svojimu, pa se tom prilikom konfisciraju sva crkvena dobra, pa i sami crkveni hramovi. Nakon toga moskovski patrijarh i viši kler djeluju polulegalno, svaki vjernik mora registrirati kod mjesnih sovjeta, a organizirano religiozno djelovanje na omladinu ispod 18 god. starosti je zabranjeno. Dvije godine kasnije vlast preporuča »bezbolnu, ali potpunu likvidaciju samostana«. 1929. godina je nova prekrtnica u odnosu prema vjeri. Staljinov režim odlučuje sprovesti potpunu ateizaciju društva, pa u tu svrhu donosi ustavni amandman, kojim se zabranjuju sva religiozna udruživanja i svako propagiranje vjere, a vjernicima je dozvoljeno samo vršenje internih rituala pod strogim nadzorom NKVD-a, kome je godišnje morao biti dostavljen popis svih vjernika, svrstanih po nalogu vlasti u grupe od 20 ljudi (dvadesetke) radi lakše kontrole. Razumljivo je da su tako registrirani vjernici bili zapostavljeni u

akcionarne i zaostale »sluge religije« itd., što im je znatno otežavalo egzistenciju.

Autor smatra da ni novi ustav od 1936. nije donio bitnih izmjena i da je između ustavnog načela »slobode religiozne djelatnosti« i prakse postajao temeljit raskorak. Cijela politika u odnosu prema religiji išla je za tim da se od njenog utjecaja otrgnu široke narodne mase. Religija je u Sovjetskom Savezu u tom periodu službeno smatrana reakcionarnom, a kler parazitskim i subverzivnim. Dosljedna svojim postavkama vlast ga je nastojala diskreditirati u očima vjernika, a naročito kod djece i omladine. Intenzivna antireligiozna propaganda i pritisak na vjernike treba da ubrzaju proces formiranja potpuno ateističkog društva. Autor zaključuje da je u prvom periodu Staljinova vladanja odnos prema Pravoslavnoj crkvi bio suprotan od Lenjinove koncepcije odnosa crkva-država koja je dozvoljavala mogućnost suradnje s naprednim dijelom klera.

Pravoslavna crkva je, egzistirajući u tako teškim uvjetima, bila prisiljena na mijenjanje svog odnosa prema sovjetskoj vlasti. Glavni stadiji te transformacije su bili: početni stadij, karakteriziran otvorenom antiboljševičkom orijentacijom (u januaru 1918. patrijahat je prokleo Lenjinovu državu i otvoreno podržavao bijele armije); drugi stadij, politička neopredijeljenost i faktička lojalnost prema režimu, osim u slučajevima direktno ugroženih pozicija; i posljednji stadij, bezuvjetna lojalnost i aktivna potpora državnoj politici.

Autor u daljnjem tekstu dokumentirano obraduje detalje razvoja odnosa crkvenih foruma i poglavara prema državi. Počevši od otvorenog sukoba i hapšenja patrijaha Tihona i grupe biskupa, odnos crkve se prema režimu bitnije mijenja 1927. kada patrijah Sergej, poslije zatočenja i pregovora s vlastima, objavljuje deklaraciju u kojoj izražava lojalnost boljševičkoj državi. Taj akt, doduše, dovodi do odvajanja jednog dijela klera (Josifijanski raskol), ali zajedničkom akcijom patrijahata i vlasti otpor je ubrzo slomljen. Nakon Hitlerovog napada na Sovjetski Savez odnosi države i crkve postaju, prema autorovu mišljenju, paradoksalno harmonični i slični Lenjinovim koncepcijama »suradnje između države i naprednog klera«. U zadnjoj deceniji pred

autor, sastojala od kombinacije marksizma-lenjinizma, ruskog nacionalizma i Staljinovog pragmatizma, pa iako nije imala sasvim determinirane odnose prema crkvi, ipak je pod formulom »sovjetskog patriotizma« postojala prihvatljiva platforma za suradnju crkve i režima. Ruska pravoslavna crkva je u ratu i poslije njega učinila sovjetskom režimu niz velikih političkih usluga; podizala moral za obranu zemlje pomagala asimiliranje novopripojenih teritorija i svojim radom smanjivala otpor pravoslavne crkve u zemljama »potpalim pod sovjetsku kontrolu«. Ruska pravoslavna crkva je igrala važnu ulogu i u propagiranju sovjetske politike u inozemstvu i u borbi protiv vatikanskog utjecaja (likvidacija unijatske crkve u zapadnoj Ukrajini).

U znak priznanja za takvu aktivnost, pravoslavna crkva dobiva od države mnoge ranije oduzete koncesije: dozvolu za izdavanje štampe, održavanje zborova, držanje samostana i teoloških škola i mogućnost nekih, zakonski nedovoljenih, aktivnosti kao umjerene propagande, vjeronauka i hodočašća. Crkva opet dobiva status pravne osobe i mogućnost skupljanja doprinosa i ograničenog posjedovanja dobara.

Poslije Staljinove smrti Centralni komitet u okviru opće destaljinizacije programira novi kurs prema crkvi. To se ogleda u jačanju antireligiozne propagande i ukidanju mnogih koncesija: ponovno uključivanje svećenika pod vojnu obavezu, zatvaranje mnogih samostana, crkava i teoloških seminara, kontrola vjerskih grupa i crkvenih financija itd. Nova vlada je proglasila Staljina gušiteljem napredne antireligiozne aktivnosti i odgovornim za razmah crkvene djelatnosti. Tako je Staljinova ličnost postala paradoksalna u odnosu prema crkvi; u prvom periodu svoje vlasti je oštro proganja, a kasnije se pretvara u njenog zaštitnika.

Pod pritiskom vlasti pravoslavna crkva poslije 1954. donosi nekoliko akata kojima ograničava svoju aktivnost. Međutim, poslije smjenjivanja Hruščova, crkva pokušava vratiti svoje koncesije. Pri tom je od naročitog značenja peticija dvojice svećenika – Jakunjina i Ešlimana, koja je nakon cirkuliranja među biskupima bila predana patrijarhu Alekseju i predsjedniku Podgornom. U toj se peticiji posljednja anticrkvena kampanja karakterizira kao protuzako-

nika Hruščova i predlože nova era međusobnog povjerenja i suradnje crkve i države. Peticija je bila osuđena od crkvenih autoriteta, jer »ne služi crkvi«, kako ju je okarakterizirao patrijarh Aleksej, ali je prekinula šutnju i podstakla na rad pozitivne elemente unutar crkve. Na takve akcije državna je vlast odgovorila znatnim popuštanjem pritiska na vjernike i direktivom da se striktno poštuju zakonom zagarantirane vjerske slobode, pa je zbog toga Krivični zakonik dopunjen pozitivnim odredbama uperenim protiv ograničavanja prava vjernika, ometanja njihove legalne aktivnosti i bilo kakve diskriminacije prema vjernicima u javnom životu.

Danas je, smatra autor, situacija u Sovjetskom Savezu tako različita od one prije 40 godina da antireligiozna aktivnost ne može poprimiti raniji karakter. Opći napredak sovjetske države na ideološkom planu, osjetljivost prema javnom mišljenju u zemlji i izvan nje, znatno povećava kulturni nivo stanovništva i mnogo elastičnija i tolerantnija politika rukovodstva – čine to nemogućim. Osim toga, zaključuje autor, u Sovjetskom Savezu danas postoji jaka intelektualna struja, naročito izražena u literaturi, koja stremi ka poštivanju ustavnih i zakonskih garancija i prava, želi osigurati individualne slobode od državnog i partijskog uplitanja i koja se bori da se poštuje mir i dostojanstvo građana. Rastući utjecaj i velika premoć ovakvih snaga, zaključuje autor, garancija su da će sovjetski sistem i dalje evoluirati u pravcu stvaranja uvjeta za ispunjenje obećanja oktobarske revolucije – za osiguranje istinske slobode savjesti.

Borivoj Ivanović

VERA ST. ERLICH

*U društvu s čovjekom
Tragom njegovih kulturnih
i socijalnih tekovina*

Zagreb, Naprijed, 1968.

Socijalna antropologija kao zasebna sociološka znanost skorajšnjeg je datuma u nas. Mada je izvanredno razvijena u sklopu suvremene društvene zna-

stvenoj tradiciji bila je ostvarivana etnologijskom akribijom, a ne rijetko i etnografijskim istraživanjima.

Interes za sociologijsku konstituciju i profiliranje, koji, besumnje, započinje sa socijalnom antropologijom, znači, svakako, produžetak etnologijske tradicije i njenih enormnih tečevina. Ali i jedan napor više: volju da se analitički rad dopuni sintetičkim obuhvatom, u kojem se, istina, manje mijenja predmet istraživanja, a više metodologijsko htijenje.

To je razlog da se na rezultate, interes i sklonosti, koji su posredstvom socijalne antropologije došli do izražaja, ne može gledati kruto-disciplinarno, kao i da se neophodno razbija metodologijski normativizam svojstven etnologijskoj tradiciji, značaj i znanstveni dignitet koje se uopće ne dovodi u pitanje. Sinteza koja prožima socijalno-antropologijski pristup upućuje na ono što je danas gotovo općenita pojava u društvenoj znanosti: na uzajamno prožimanje klasičnih znanstvenih područja, pa tako iz korišćenja raznovrsnih i dragocjenih istraživanja i stajališta izrasta vizija cjeline kojoj se ne može odreći ni novina ni znanstvena fundiranost.

Susret s knjigom Vere St. Erlich pod pomalo neodređenim naslovom: »U društvu sa čovjekom. Tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina« suočava čitaoca, naročito onog koji je u toku s kretanjima u suvremenoj društvenoj znanosti, sa svim onim dilemama i novinama koje čine njegovo živo vrelo i bit mnogih i ne beznačajnih znanstvenih razlika i metodologijskih oporbi.

Svjesna važnosti definiranja na djelu, Vera St. Erlich blagonaklono prepušta klasifikatorski posao čitaocima i znanstvenoj javnosti, da bi se mogla posvetiti onome što je najvažnije: razviti panoramu kretanja ljudskog roda od njegovih dalekih početaka.

Knjiga se dijeli na tri osnovna poglavlja:

- I Kultura
- II Socijalna struktura
- III Nauka o čovjeku

Očito je – podjela koja je, u biti, unutar klasične razdiobe na problematiku predmeta i metoda razmatranja.

No, ono što čini draž ove studije nije formalni raspored tema, nego način na koji je materija koncipirana i izlagana. Sa suptilnim osjećajem za složenu

i često nedosežne vibracije čovjekovog napora da dosegne svoj ljudski nivo; s dinamičnom sintezom koja, reklo bi se, suviše lako (ne i olako) prelazi preko milenija ljudskog progresa; s originalnom ekspozičnom strukturom, iz koje je očita sigurna i velika erudicija rada se vitalna i široka panorama. Uz malo shematizma rečeno, čovjek se od organike preko mehanike razvija do kulture i tako stvara svoju, ljudsku zajednicu, koja je bila i ostala, bez obzira na nivo i uvjete, osnovni prostor njegova života. Tako se iz stadija u stadij, iz vrijednote u vrijednotu, iz djela u djelo sagleda i afirmira odsudna humana poruka – univerzalna priroda ljudskog, realno jedinstvo čovječanstva. Samodjelatnost prvotnog čovjeka, njegova uporna volja da opstane, imaginacija i inteligencija ovog roda, plodnost uzajamnih dodira, moralni i duhovni progres, putovi su tog mukotrpnog i, istodobno, veličajnog napora koji tvori povijest čovjeka.

Polazeći od stajališta da su kultura i socijalna struktura »dva aspekta istog života« (142), drugi dio knjige posvećen je socijalnoj strukturi, sociologiji primitivnog društva sui generis. Socijalni život prvotnih ljudi obrađen je u kompleksu, koji polazi od elementarnih obiteljskih odnosa i oblika, preko rodovske grupacije, plemenske organizacije i lokalnih grupacija, uključujući i procese stratifikacije, do običajnog i pravnog normativizma kao osnovnog sredstva socijalnog reglemana. U skladnoj kombinaciji etnologijskog i sociologijskog aspekta izložena je i temeljito prikazana složena i neobična cjelina socijalne organizacije i čimbenika primitivne zajednice, koja svojim korijenima i svojim vitalitetom seže tako daleko i duboko, i u povijest i u naš aktualni povijesni trenutak.

Treći i posljednji dio je metodologijskog i indikativnog značaja i obrađuje osnovne znanstvene teme etnologijsko-antropologijskog kompleksa: predmetno područje i granice spram drugih znanosti; vladajuće tendencije i glavne interese; metode i tehnike istraživanja i, na kraju, navedenu literaturu s potrebnim kazalima.

Najbolja značajka najnovije knjige Vere St. Erlich je njen općekulturni karakter. Specijalistički mentalitet i faktologijska opsesija bitno su naknađeni velikom sintezom, koja u sebi

znavanje više društvenih znanosti, od etnografije do socijalne psihologije. Pa ipak je primjetna sklonost i snaga psihološkog tretmana, koji su naročito prisutni u drugom poglavlju, posvećenom problematici socijalne organizacije. Suptilno prodirući do najdubljih poriva ljudskog u njegovom stremljenju i oblikovanju svoga kolektiviteta, Vera St. Erlich više uočava i naglašava iracionalne i uopće psihološke momente nego socijalne. Poglavlje o emocionalnim i seksualnim odnosima besumnije je obrazac ovog tankočutnog psihologiziranja i ostavlja kod čitaoca izvanredan dojam.

Polivalentni pristup složenosti socijalno-antropološke problematike omogućio je da se kreativna čovjekova volja pokaže na jedan način koji, na sreću, odstupa od klasičnih socioloških manira. Čovjek, zahvaćen u cjelini svoga povijesnog života, svoje biološke, sociološke i duhovne egzistencije, nije zoon politikon u kolektivističkoj interpretaciji, kojoj su znali podležiti mnogi eminentni teoretičari. U smislu za raznovrsnost istodobno, skladnost ljudskog života, u ovoj knjizi se sistematski i argumentirano ističu i povezuju individualni i kolektivni čovjekov korijen i duh. Afirmacija individualnog kao pretpostavke i konstitutivnog dijela zajednice je nenaglašeni, pa ipak prisutni i dragocjeni plaidoyer, kojim je prožeta socijalna antropologija u ovom prikazu.

Proširujući predmetno područje onog čime se tradicionalno bavila etnologija, a i socijalna antropologija u modernoj varijanti, Vera St. Erlich je seljačke zajednice obradila s posebnim zanimanjem i izvanrednim poznavanjem. Neće se pretjerati ako se kaže da su poglavlja o seljačkim zajednicama, a izuzetno o zadrugama, izvrsno prezentirane. Kompleksan pogled, eruditivni pregledi, analiza i tipologija, komparativni odnosi, izbor literature sami po sebi dovoljno govore o tome.

Za našeg čitaoca ova knjiga je od posebnog značaja i interesa. U njoj je, naime, s ljubavlju i znanstvenom predodređenom problematika i analitika naše etnološke baštine u svoj širini njena prisustva i njene djelotvornosti. U poredbama s drugim kulturama i društvima, u tipologiji koja, istina, ima ponečeg tradicionalističkog, danas umnogome revaloriziranog, u širokoj i svestranoj evo-

pisac se odgovorno i znanstveno osvjeđeno suočava sa svim tim »starinskim« duhom kojim smo toliko, još uvijek, opterećeni ili ispunjeni. Tako smo u jednoj harmoničnoj inspirativnoj cjelini, vrijednost koje je upravo općekulturna situiranost u uvjetima komparativne obrade na planu svjetskog totaliteta, nenadano suočeni s nama samima, s našom prošlošću koja to nije. Ako bi se kritički trebalo primijetiti tom prikazu naše tradicije, onda se može zažaliti što je on vremenski ograničen na period do II svjetskog rata, čime su mnoge, duboke, dinamične i dalekosežne promjene naših krajeva neizbježno morale ostati izvan horizonta.

Knjiga Vere St. Erlich, svojim literarnim stilom, doživljajem i poznavanjem materije, sigurnošću kriterija i širinom pogleda je svježija i dragocjnija izdavačka i znanstvena novina. Ona je zadovoljila i potrebe jednog udžbenika iz socijalne antropologije; ona prezentira u izvršnoj selekciji antropološke strane ove literature; ona pokreće znanstvene teme i prosuđuje ih na nenametljiv i tolerantan način; napokon, ona nas upućuje vlastitoj etnološkoj tradiciji iz širih horizonata socijalne antropologije, zasnovane na komparativnoj metodi. Kao takva, ona se prezentirala i svrstala u red najzanimljivijih znanstvenih izdanja posljednje izdavačke godine, pa je kao takvu preporučujemo pažnji i interesu šireg kruga čitalaca.

Nerkez Smailagić

POLITIKA SILE I NERAZVIJENE ZEMLJE

U, na našem jeziku, dosta rijetkoj i oskudnoj literaturi iz područja međunarodne politike, treba svakako pozdraviti rad dr Radoslava Stojanovića »Politika sile i nerazvijene zemlje u savremenim međunarodnim odnosima«, u izdanju Naučne knjige, Beograd, 1967. godine.

Teoretski suvereno, konkretnim pokazateljima argumentirano i ilustrativno autor se kompetentno kreće u složenoj političkoj dinamici međunarodnih odnosa s uvršenim poznavanjem njenih ele-

Osnovni njegov interes svakako je usmjeren na određenje politike sile u međunarodnim relacijama i njenu ocjenu s posebnim akcentom na pojavi novih nezavisnih, blokovskih neopredijeljenih zemalja, čije unutarnje i vanjsko političko opredjeljenje često ima relevantnost »jezička na vagi«.

Podijelivši djelo u četiri glave:

I Politika sile u međunarodnim odnosima;

II Buđenje nacionalne svijesti i narodnooslobodilačka borba kolonijalnih naroda;

III Politika sile i nove nezavisne zemlje;

IV Ekonomski činioci međuzavisnosti i politika sile u suvremenim međunarodnim odnosima, a konzultirajući svjetske političke događaje, gotovo stogodišnjeg vremenskog razdoblja, Stojanović nam metodološki logičnim slijedom prezentira historijske preduvjete pojave metode sile u odnosima država i blokovskih formacija i analizira njeno evoluiranje do sadašnje svjetske situacije.

Ukoliko je, već po Lenjinu politika »koncentrirani izraz ekonomike«, a spoljna politika slika »ekonomske međuzavisnosti subjekata u okviru međunarodne zajednice«, to i politiku sile treba sagledavati, prije svega, u njenoj ekonomskoj uvjetovanosti, a interdržavne odnose bazirane na politici sile s pojavom imperijalizma kao pune ekonomske integracije svijeta.

Vodene nacionalnim interesom i služeći se silom kao sredstvom njenog realiziranja, posebno u situaciji visoke državne međuzavisnosti i svjetske integracije, kad partikularni interes nužno ide na uštrb drugog partikularnog i općeg interesa, velike države silom obezbjeđuju svoj predominantni utjecaj u međunarodnim odnosima. Na taj način prije svega osiguravaju sebi ekonomske koristi, a i političku moć i preferiranje vlastitih interesa na račun ostalih.

Međunarodna politička scena posebno se komplicira momentom kad se izlaz iz ekonomskih kriza ne može više riješiti kolonijalnim osvajanjem novih ekonomski inferiornih tržišta, a napose kada je svijet u cjelini razdijeljen na interesne zone velikih sila. Prvi svjetski rat, stoga, nosi obilježje međusobnog obračuna imperijalističkih država, s dotada najeminentnijom primjenom sile u

Oktobarska revolucija i pojava prve socijalističke zemlje, u do tada koherentnom, mada unutar sebe suprotstavljenom, kapitalističkom svijetu s jedne, i svijetu kolonijalnih zemalja s druge strane, predstavlja početak stvaranja novog bloka, a time i bipolarizacije sile na dvije vodeće snage blokova, SAD i SSSR-a, kao i bitno nagrizanje i raspad kolonijalne sfere.

Nacionalnim i narodnooslobodilačkim pokretima Azije, Afrike i Latinske Amerike nastaje čitav niz novih državnih tvorevina, koje se svrstavaju negdje između blokova u nastojanju da pronadu vlastitu političku orijentaciju nezavisnosti i samostalnog ekonomskog i društvenog razvitka, koje postojeća politika sile može samo štetiti. Postepeno dolazi do profiliranja vanblokovske politike, čija osnovna načela sadrže politiku miroljubive koegzistencije, borbe za razoružanje, podrške pokretima za nacionalno oslobođenje, odbijanja učestvovanja u vojnih blokovima, kao i njihovo odbijanje da daju svoje teritorije za korištenje vojnih baza stranih zemalja. Stojanović daje vrlo dobar i ilustrativni kronološki presjek oslobađanja pojedinih kolonijalnih zemalja i njihova opredjeljenja za vanblokovsku politiku, ističući u tom procesu ulogu Jugoslavije, jednog od njenih tvoraca i inicijatora pokretanja čitavog niza u tom smislu bitnih pitanja u Ujedinjenim narodima. Konferencija 26 zemalja održana od 1. do 5. IX 1961. godine u Beogradu u tom je smislu prvi u nizu takvih skupova, koji će doprinijeti afirmaciji te politike i daljoj konsolidaciji neangažiranih. Vanblokovska politika, ističe autor, nije međutim i neutralistička. Ona predstavlja, naprotiv, jaku aktivnost vanblokovski opredijeljenih zemalja u cilju učvršćenja mira i slabljenja politike sile i napetosti u međunarodnim odnosima. Posebnu ulogu u tom kontekstu imaju Ujedinjeni narodi, kao organizacija koja može i samostalno intervenirati u pojedinim slučajevima. Dovoljno je, tome u prilog, spomenuti samo 1960. godinu kada je 14. XII donesena deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijama i narodima pod kolonijalnom upravom i kada je u Ujedinjene narode primljeno 16. novih zemalja koje su stekle nezavisnost.

U posljednjoj glavi svoje knjige autor konkretnim analizama evidentno pokazuje međuovisnost politike sile i eko-

nosima. Ekonomska inferiornost nerazvijenih zemalja i njihova egzistencijalna ovisnost o bivšim kolonijalnim metropolama, struktura njihove privrede (sirovinska i prehrambena industrija), kao i permanentni pad njihova udjela u svjetskoj trgovini, objektivni su preduvjeti koji omogućavaju diktiranje uvjeta od strane razvijenih zemalja. Dovoljno je navesti samo podatak da nerazvijene zemlje u zadnjih 10 godina trpe trgovinski deficit od 14,9 milijardi dolara. Ekonomska pomoć zemljama u razvoju je stoga često povezana s političkim i drugim ustupcima davaocima te pomoći. Sirova i otvorena politika sile i kolonijalne eksploatacije, zamijenjene su perfidnijim oblicima ekonomske pomoći uz vojni i politički pritisak (vojna pomoć Grčkoj i Turskoj u cilju vojnog jačanja Zapada Evrope, Trumanova doktrina pomoći SAD Kambodji uz pritisak pristupanja SEATO-paktu, na primjer).

Postojeći se blokovi stoga sada služe ekonomskim sredstvima u borbi oko trećih zemalja, čije će odlučivanje za jedne ili druge, povećati njihov politički prestiž, u pozadini koga i dalje, stvarno, ostaje borba oko tržišta.

Kako ekonomski prosperitet razvijenih zemalja ovisi i o kupovnoj moći nerazvijenih zemalja, odnos razvijenih i nerazvijenih neminovno zahtijeva slabljenje politike sile i pružanje ekonomske pomoći tim zemljama u svrhu ubrzanja njihovog ekonomskog razvitka. Ujedinjeni narodi ovdje ponovo predstavljaju mjesto gdje takvi napori mogu uroditi rezultatima. Do sada najveći

korak koji je u tu svrhu poduzet, odnosi se na prihvaćanje desetogodišnjeg programa UN o ubrzanju privrednog razvoja nerazvijenih zemalja, donesenog na XVI zasjedanju Generalne skupštine UN. To je, do sada, najobilniji program višestrane pomoći nerazvijenim zemljama sračunat na to - da u idućih 20 - 30 godina poveća životni standard stanovništva nerazvijenih zemalja za 10% godišnje. Preduslov tog povećanja je udvostručavanje godišnje pomoći ovim zemljama od strane razvijenih zemalja. Ranija rezolucija Generalne skupštine UN obavezala je razvijene zemlje na odvajanje 1% od svog društvenog proizvoda u korist nerazvijenih zemalja. (Čini se, međutim, da unatoč tome ne samo da postojeći jaz i dalje ostaje već se neprekidno povećava, što je pokazala najnovija ekonomska konferencija nerazvijenih zemalja od 1968. godine. Op. B. B.)

Kao rezime, a što je evidentno iz djela doktora Radoslava Stojanovića, može se izvući zaključak da su novonastali okviri međunarodnih odnosa zahtijevali promjenu u službenju silom kao sredstvom interdržavnog i svjetskog političkog saobraćaja u cjelini, zahtijevali njenu modifikaciju, a zapaža se u odnosu na ranije razdoblje i tendencija njena slabljenja uopće. Vanblokova politika vezana uz ekonomski nerazvijene zemlje i sa trendom zadobijanja pristalica i u redovima razvijenih zemalja, pojavljuje se, svakako, kao jedna sve više al pari svjetska politika s pozitivnom perspektivom.

Božica Blagović